

PAPER DETAILS

TITLE: Devletin Depresyon Esnasindaki Konjonktür Siyaseti

AUTHORS: Emil KÜNG

PAGES: 0-0

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8745>

Devletin Depresyon Esnasındaki Konjonktür Siyaseti

Yazan

Dr. EMİL KÜNG
(Zürich)

İÇİNDEKİLER

I — Meselenin esası. II — Masraf cephesi: 1) İdare hizmetleri (eşya, levazım ve yapı masrafları, şahıs ihtiyaçları). 2) Nakdi ödemeler (faizler, yardımlar ve sübvansiyonlar). III — Varidat cephesi: 1) Vergi siyaseti. 2) İstikraz siyaseti.

I — MESELENİN ESASI

İşlerin daraldığı devredeki finansal konjonktür siyaseti genişleme^[1] esnasındaki konjonktür siyasetinden başlıca şu cihetten ayırt edilebilir: Konjonktür siyasetinin, daralma safhasında «uzak hedefleri» veya «gelecekteki hedefleri» gözönünde tutmasına ihtiyaç yoktur. Nitekim gelişme safhasındaki siyasette, depresyona karşı hazırlık yoksa gelişmeye istikamet tayin etmek şıklarından birinin tercihi lâzımgeldiği düşünüldüğü halde, depresyon safhasına ait ekonomi siyasetinde böyle bir tereddüt hasıl olmaz. Bu sonuncunun gayesi sarihtir. O da depresyonu mümkün olduğu kadar kısaltmak, yenmek ve bundan maada ilerisi için hazırlanmak icap ediyorsa, bu takdirde müteakip gelişmeye hiç olmazsa fazla bir yük bırakmamaktan ibarettir. Mamafih şunu da söylemek lâzımgelir ki, vergi siyasetile gelişmeyi frenlemeyi bilmiyen ve depresyon borçlarını ödeyemiyen bir hükû-

[1] Müellifin şu yazısına bak: Staatswirtschaftliche Konjunkturpolitik im Aufschwung, «Weltwirtschaftl. Archiv», Juli 1941

met, alçalmanın neticelerini karşılarken de az çok çekingen davranmak mecburiyetindedir. Bu itibarla, ileriki gelişme siyaseti, daha depresyon safhasında gözönünde bulundurulmalıdır. Fakat devletin iktisadî daralma esnasındaki konjonktür siyaseti herşeyden evvel depresyonu yenmek hedefini gözönünde bulunduracağından, bu safhadan sonra gelecek olan kalkınmayı hesaba katması mümkün olmadığı gibi, zaten katsa da doğru bir hareket yapmış olmaz, çünkü umumiyetle depresyon neticelerini karşılamak sayesinde hususî ekonomi bakımından elde edilen fayda ile çalışma derecesi ve umumiyetle millî ekonomi bakımından hasıl olan felâh, ileriki gelişme safhasında vergileri artırmak suretile iş piyasasında ve umumiyetle millî ekonomide vücutte gelecek olan zararlardan daha büyüktür.

Öyle görünüyor ki fertler, depresyon zamanlarında tamamen veya kısmen işsizliğin doğurduğu neticelerden kurtulmuş olmak için refah esnasında istihlâklerinin tahdit ve reel gelirlerinin azaltılmasını, hiç kısılmamış reel gelirler elde edip uzun bir işsizliğe katlanmaya tercih ederler.

Şu halde konjonktür siyasetinin hedefi, yani depresyonu kısaltmak ve hafifletmekten ibaret olan gayesi tamamiye açık gibidir. Ancak, bu hedefe varmak için tatbik olunan ekonomi siyaseti tedbirlerini doğrudan doğruya bu hedefe göre tanzim ve tertip etmek mümkün değildir. Depresyonun, *Haberler*'i takiben^[2], çalışma derecesinin (Beschäftigungsgrad), istihsal hacminin ve istihlâke mahsus safî sosyal hasılanın (Nettosozialprodukt) düşmesi diye tarif edecek olursak, depresyona karşı gelme siyaseti bu üç unsuru hep birden veya ayrı ayrı daha ziyade düşmekten menetmek veyahut bunları yükseltmekten ibaret olacaktır. Binaenaleyh konjonktür siyaseti bakımından bir tedbirin isabetli ve muvaffakiyetli olup olmadığı, bu unsurlardan birin veya hepsinin daha ziyade aşılmasını menedebilmesine veyahut bu azalmayı çoğalmaya çevirmeye kudretli olup olmamasına göre belli olacaktır.

Bu hususta iki şeyi birbirinden ayırmak lâzımgelir. Ekseriya, sadece depresyonun derinleşmesini tadil etmeyi hiç kimse bir muvaffakiyet saymamaktadır. Fakat konjonktür siyaseti bakımından, Devlet müdahalesinin böyle bir tesirini, muvaffakiyet addetmenin yeri vardır. Diğer taraftan bariz mânada konjonktür siyaseti diye gösterilebilecek tedbirlere gelince, bunlar konjonktür eğrisinde (münha-

[2] *Haberler*, G. V.: *Prospérité et dépression*, Société des Nations, Genève 1937,

nisinde) en alçak noktanın geçilmesinde, depresyonu vasıflandıran unsurların azalmasının önü alınmasında âmil olanlardır. Şayet bununla da kalmaz ve adı geçen unsurlardan biri veya hepsi birden yükselirse, o vakit hasıl olan muvaffakiyet artık, asıl «depresyon siyasetinin» değil, «kalkınma siyasetinin» hesabına kaydedilmek lâzım gelir.

Meseleyi basitleştirmek maksadile, mezkûr üç unsur için yeknesak bir ifade tarzı kabul ederek, konjonktürde alçalmayı «para akışının» azalması, yâni zaman birimi(vahidi) içinde mallara karşı müessir ve para şeklinde ifadelenen mecmu nominal talebin küçülmesiyle vasıflandırabiliriz. Para akışı azaldığı müddetçe, depresyonun hüküm sürdüğünü kabul edebilir, ve hiçbir azalma mevcut olmaz ve hattâ bu cereyanın kabardığını görürsek, artık yeniden yükselmeyi (Wiederanstieg), yâni kalkınmayı tespit etmiş oluruz. Eğer para akışının azalması bir eksilme arz ediyorsa, buna bakarak depresyonun sadece mutedil bir hale girdiğini istidlâl etmek lâzım gelecektir.

Yukarıdaki mütaleaya göre nisbî, yâni tabiî bir halde husule gelebilecek olandan daha az surette para akışının azalışı, geniş mânada konjonktür siyasetinin muvaffakiyeti sayılabilecek ve bu azalışın tamamen ve mutlak olarak nihayetlenmesi, bariz mânada bir konjonktür siyaseti muvaffakiyeti addedilebilecektir. Para akışının müspet surette genişlemesi ise kalkınmayı vücade getirmek isteyen bir siyasetin muvaffakiyetini teşkil edecektir.

Bununla beraber bu hususta sözlerimizin şumulünü tahdit edici mühim bir noktayı zikretmek lâzımdır. Meselâ büyük ölçüde iş yerlerinin tedariki suretile para akışının genişletilmesi pekâlâ mümkün olabilir. Fakat acaba bu genişleme devamlı olacak mı, kendiliğinden muhafaza edilebilecek mi veya kuvvet bulacak mıdır? Yâni kısa bir müddet devam eden kalkınmayı müteakip para akışı yeniden azalırsa, o halde elde edilen şey olsa olsa bir geçici muvaffakiyet sayılabileceği gibi, bir dönüm noktasına varmak emelinde olan konjonktür siyaseti bakımından da bunu bir hedefe erişme diye vasıflandırmak mümkün değildir. Bizce asıl muvaffakiyet, ancak nominal talebin *daimî* surette (uzun vadeli) çoğalmasıyla elde edilmiş olur.

Burada yaptığımız inceden inceye tefrikler, başka mânadaki muvaffakiyetlere karşı kesin bir hudut çizebilmek içindir. Depresyon esnasında ekonomi siyaseti tedbirlerinin hepsinin bariz mânada konjonktür siyaseti bakımından bir gayesi olmasına ihtiyaç olmaz. Zaten alçalma devresinin erken bir safhasında ittihaz edilen ve belki nispeten hafif olan bir tedbirin, dönüm noktasına erişmek gayesini ger-

çekleştirmesine kat'iyen imkân yoktur. Bunun olsa olsa yapabileceği şey, para akışının, mutattan az bir derecede azalmasını teminden ibarettir. Bundan maada, veyahut herşeyden evvel, mezkûr müdahalenin başka maksatlara da hizmet etmiş olması mümkündür; meselâ iflâs tehlikesine maruz işletmeler devlet vasıtaları ile takviye edilir veyahut işsizlerin piyasada elde edemeyecekleri gelirler kendilerine temin edilir, veyahut meselâ ihracat teşvik edilir; veyahut da işsizliğe karşı düzenleyici bir siyaset takip edilir. Fakat bunların hepsi *münferit* hedeflerdir, ve esasen depresyonu kısaltmak ve yenmekten ibaret olan konjonktür siyaseti ile hiçbir alâkalı olmayıp sırf *depresyonu mülâyimleştirici tedbirler* zümresi altına ithâl edilebilirler. İşbu münferit tedbirleri, takip ettikleri gayeler itibarıyla şöyle bir takım gruplara ayırabiliriz: «İş piyasası siyaseti» (iş hacminin azalmasını önlemek veyahut bu hacmi arttırmak), «istihsal siyaseti» (istihsal hacminin azalmasını hafifletmek veyahut bu hacmi büyültmek) ve «istihlâk siyaseti» (istihlâke mahsus sosyal hasılanın azalışını önlemek veyahut bu faktörü çoğaltmak).

Bu gibi münferit gayelerden birinin elde edilmesile konjonktür siyaseti bakımından bir muvaffakiyet kazanılmış demek olmayacağı ve hele bunun vadeli bir muvaffakiyet teşkil etmeyeceği aşîkârdır, çünkü adı geçen unsurlar mecmuu konjonktür vaziyeti için yalnız birer belirti olup, yardımları sayesinde tam bir *değişmeyi* (Umschwung) vücuda getirebilecek olan birer manivelâ değillerdir. Meselâ çalışma derecesinin iyileşmesi hiç şüphesiz sosyal siyaset bakımından memnuniyete şayan bir hâdisedir. Fakat bu hal mutlaka para akışının daimî bir halde çoğalmasını ve böylece «sağlam» bir kalselâ çalışma derecesinin iyileşmesi hiç şüphesiz sosyal siyaset bakımından pekâlâ muvaffakiyetli addedilebilir, fakat bununla behemehal konjonktür siyaseti bakımından da muvaffakiyetli olacaktır denilemez. Bunun gibi istihlâke mahsus safî sosyal hasılanın çoğalması, muhakkak alçak dönüm noktasının aşıldığına, hem de uzun müddet için geçildiğine delâlet etmez. Binaenaleyh, şümüllü mânada konjonktür siyasetinin muvaffakiyeti denilince, burada bir müdahalenin iş piyasası veya istihsal veyahut istihlâk siyaseti bakımından muvaffakiyeti diye ayırd etmek zarureti vardır.

Nitekim «krizin arkasından gelen tasfiye (liquidation) vetiresi esnasında yapılan âmme envestismanları ancak zararlı tesirler ika ederler»^[3]. Burada zararlı tesirlerden maksat, sosyal siyaset veya

hut diğer neticeler değil, konjonktür siyaseti tesirleridir. Filhakika yeniden intibâk vetiresi (Readjustierungsprozess) yani lüzumundan fazla genişletilmiş olan istihsallerin tekrar münâsip haddine getirilmesi esnasında istihsallere müdahaleleri, her ne kadar bu müdahalelerle istenilen mülâyimleştirici neticeleri husule getirebilirlerse de, konjonktür siyaseti zaviyesinden bakıldığı takdirde, bunlar depresyonu kısaltmaktan ziyade uzatmaktan başka bir şeye yaramazlar.

Bu misallerden, muhtelif tezahürlü konjonktür siyaseti muvaffakiyetleriyle, başka türlü muvaffakiyetler arasındaki ayırışa, ne derece ehemmiyet verilmek lâzım geldiği belirmektedir. Binaenaleyh, bu sonuncu şekildeki müdahalelerin, depresyonu *mahdut bir müddet için* mutedil bir hale getirmek itibarile bir tesir vücuda getirdikleri inkâr edilmemekle beraber, konjonktür siyaseti diye vasıflandırmağı da şiddetle reddetmek lâzım gelmektedir. Fakat bu geçici ve tadil edici tesire dahi aldanmak doğru değildir. Çünkü hali hazırdaki ferahlık, bu sözde mülâyimleştirici tedbirler ele alınmasaydı, vücuda gelecek hallerle mukayese edildiği vakit, daha sonraki fenalaşma ile telâfi edilmiş olacak ve bu suretle depresyon tadil edilmemiş bulunacağı gibi, bilhassa depresyonun *kısaltılması* hususunda hiç bir fayda husule gelmiş olmayacaktır.

Konjonktürün alçak dönüm noktasının daha evvel aşılabilmesini mümkün kılacak surette tedbirler alınıp alınmayacağı hakkındaki prensip meselesi, bugün sarîh bir şekilde halledilmiştir. Konjonktüre karşı *reaksiyonun* yerine konjonktür hareketine karşı bir *aksiyon* (fiil) kaim olmuştur. Konjonktürü tesir altında bulundurabilmenin nazârî bakımdan da makul ve muhik olduğunu, tabîî kalkınma haddinden fazla kuvvetlerinin, iktisat sistemine bağlı temayüller gibi telâkki edildiği ve bu kuvvetlerin fiat mekanizmasının serbest surette işlemesile, kendiliklerinden tesirlerini icra edecekleri^[4] hakkındaki sözler gerçekleşmektedir. Eğer böyle ise, yani depresyondan sonra muayyen bir müddet hitamında yeni bir kalkınmanın *otomatik* tarzda doğacağı mutlak bir emniyet ve kanaat ile söylenmezse, o halde bu «kendiliğinden salâha götüren kuvvetleri» uyandırmak ve aynı zamanda «tesadüfî», bünyeye bağlı, tekrar yükselmeğe sevkedici faktörleri (meselâ bazı teknik icatları) korumak yolunda devletin ekonomik tedbirleri pek yerinde tatbik edilmiş olacaktır. Esasen bu siyasetin tatbiki şu cihetten de makul olur ki, işbu politikaya müte-

allik tedbirler, depresyonun kendi haline bırakıldığı ve binaenaleyh uzun sürdüğü takdirde husule gelebilecek zararlardan sakınmağa yarıyacaklardır. Mezkûr zararlar için münhasıran muteber bir tek ölçü, bittabi bahis mevzuu olamaz, çünkü bu zararlar ahlâkî mahiyette olduğu kadar, malî, iktisadî ve içtimâî neviden de olabilirler. Binaenaleyh, ona göre de, depresyonu yenmek hususunda sarfedilecek vasıtaların miktarının muayyen bir verim meydana getirmek ve yahut zararın önlenmiş olmasını göstermek suretiyle mâkul olduğunu isbat etmek mümkün değildir.

Maksat ve gaye bakımından (*gâî, teleolojik*) tetkik edildiği vakit, depresyon esnasındaki konjonktür siyasetini iki muhtelif safhaya ayırabiliriz: *yükselmeğe hazır oluşu temin* (Aufschwungsbereitschaft) siyasetile *efektif kalkınmayı* (Wiederaufstieg) vücuda getirecek olan siyaset. Bunlardan birincisi, yükselmenin tahakkuku için lüzum görülen veya arzu olunan şartları kuvveden fiile getirmek maksadile, bir taraftan para akışının azalmasını tevliid eden bütün temayüllerin kuvvetlenmesini menedecek ve diğer taraftan para akışının genişlemesine ve sürekli olmasına yarıyacak olan şartları takviye edecektir. Asıl kalkınma siyasetine gelince, bu bizzat para akışının daralmasını tadil veya telâfi etmeğe bakacak -ve bir derece yükselme temayülü (Aufschwungsbereitschaft) mevcutsa- para akışını mutlak olarak çoğaltmayı istihdaf edecektir. Bu meyânda, yükselme temayülünü kuvvetlendirmeyeği istiyen siyasetin sıklet merkezi, kalkınmayı vücuda getirmek istiyen siyasetin sıklet merkezine nazaran alçalmanın daha erken bir safhasında bulunacaktır.

II. MASRAFLAR CEPHESİ

1. İdare hizmetleri (Eşya, levazım ve inşaat masrafları, şahıs ihtiyaçları).

Depresyon esnasında devlet konjonktür siyasetinin vasıtası olarak âmme levazım ihtiyaçlarının karşılanması meselesinde, işsizlere iş tedariki hakkındaki tedbirleri en önde bahis mevzuu etmek lâzım gelir. Her şeyden evvel, depresyon devamınca kuvveden fiile getirilecek olan âmme siparişlerinin, yükselme (Aufschwung) esnasında, bir tarafa ayrılmış (aufgespart) bulunan işler olduğu hususuna işaret etmemiz icap eder. Alçalma devresinde tatbikine başlanacak bu gibi işlerin yalnız uzun vadeli bir halde tacil

edilebilen siparişler olması pek tabiidir. *Suchan*'a^[5] göre, ezcümle inşaat programları «zaman itibarile tacile gayri müsait olmayacak kadar dar bir çerçeve teşkil etmez. Fakat komünlerin nakliye vasıtalarında yapılacak geniş ölçüde tamir ve yenileştirme ve yedek tedariği işlerle, tramvaylarda, demiryollarının lokomotif ve vagon inşaatındaki mümasil işler, resmî fabrikalardaki islâh ve genişletmeler pek büyük müşkülâtla karşılaşmaksızın her şeyden evvel depresyon devresi içinde ele alınmak üzere tacil edilebilirler.»

Devlet levazım ihtiyacının karşılanması, zaman itibarile bövle bir araya gelip toplanması müterafik hiç bir büyük mesele mevcut değildir; bu toplanış ve temerküzün gerek yükselmeğe hazır oluşu takviye ve gerekse kalkınmayı süratle tahakkuk ettirmek hususundaki iyi tesiri umumiyet itibarile kabul edilmektedir. Nitekim devletin inşaat faaliyetinin konjonktürün aksi istikamette (gegenläufig) tertip ve tanziminin yalnız inşaat sanayiine ve bu sanayie yardımcı endüstrilere, depresyonun dip noktasında iş ve kazanç imkânları vermekle kalmıyarak, genişleme safhasında endüstrileri «lüzumundan fazla» genişlemekten de koruyacağını zikretmekle iktifa eyliyelim^[6].

Konjonktür siyaseti bakımından depresyon esnasında yapılacak tesirin hangi anda ve hangi istikamette tatbiki doğru olacağı meselesine gelince, bu mevzu üzerine ayrıca yazdığımız ve munzam iş tedariki hakkındaki makalemize işaret ederiz.^[7]

Maamafih «munzam» mahiyette olan bu iş tedariki tedbirleri aynı zamanda mudil bir takım meseleleri de ortaya koymuş bulunmaktadır. Evvelâ mefhumun ihtiva ettiği mânânın tesbiti o kadar kolay bir iş değildir, fakat bu hususta denilebilir ki, bu işin böyle basit olmayışının amelî bakımdan pek büyük ehemmiyeti yoktur. Bir de en müsait ânın seçimi meselesile devletçe iş tedariki hususunda takip edilecek usullerin tâynini ve bu işlerin hangi oran ve hacimde ayarlanması icabettiği meseleleri pek öyle aydınlanmış değildir. Fakat meseleyi yakından tetkike başlamaksızın, şu ciheti pekâlâ aydınlatmak mümkündür ki, işsizlere iş bulmak hususunda yapılmasına karar verilen nafia işleri (Notstandsarbeiten) dolayisile hasıl olan talep, had-

[5] *Suchan, F.*: Konjunkturpolitik als Aufgabe der öffentlichen Finanzwirtschaft, Berliner Dissertation 1936, s.60 f.

[6] *Böhler, E.*: Staatswirtschaft und Konjunktur, «Zeitschrift für Schweizerische Statistik und Volkswirtschaft», 1937, s.500.

[7] *Klein, E.*: Zum Problem der staatlichen Arbeitsbeschaffung «Zeitschrift

dinden fazla genişlemiş olan ve piyasadaki düşük talep derecesine uydurulması henüz vukubulmıyan istihisallere yarıyorsa, mezkûr işler depresyonu kısaltmak şöyle dursun, onu uzatıcı bir tesir ika etmiş olurlar. Bu gibi işler, istihsal bünyesinin bel kemiğinin doğrulması neticesini mümkün olduğu kadar pürüzsüz ve çabuk temin edecekleri yerde, bilâkis geciktirirler. Çünkü lüzumundan fazla genişletilmiş bir haldeki istihsal şubeleri mevcut olmakta devam ettikçe ve hatta muhafaza olundukça, tâlî deflasyon (Sekundärdeflation) safhasına has olan likidite temayülü için yine de «haklı» vesileler mevcut bulunacak ve bu tasfiyenin meş'um akibetleri devam edecek ve kontraksiyona karşı mücadele münhasıran bununla kalmıyarak, ayrıca da istihsal cihazının lüzumundan fazla geniş bir halde kalmakta devam etmesinden doğan sürekli depresif tesirlere karşı da cephe almak mecburiyetinde bulunacaktır.

«Munzam» devlet levazım ihtiyacının karşılanması hakkındaki bu mülâhazadan sonra bu bahsi, ehemmiyetine rağmen makalemizin dar çerçevesi içine sığmıyacağı için, burada bırakıyor ve *şahıs ihtiyaçlarının karşılanması* meselesine geçiyoruz.

Burada her hangi bir ücret siyaseti tedbirlerinin konjonktürel tesirleri bakımından dikkat edilecek nokta, devletin memur kadrosunun ne kadar büyük olduğunu bilmektir. Nitekim memur ve müstahdemlerin sayısı pek çok olduğu vakit, maaş ve ücretlerde yapılacak azaltmaların, memur kadrosunun nisbeten mütevazı olduğu hale nisbetle çok daha şümüllü netice ve akibetleri doğuracağı aşîkârdır.

Maaş ve ücretlerin tesbitinde tamamen mütehavvil bir ücret bakiyesi mevcut olduğu takdirde, bunun depresyon bakımından tesiri şu olur: İtibarî (nominal) maaş ve ücretler, işçilerin istihlâk mevzuları olan eşya fiyatlarının (Lohngüterpreise) düşüklüğü nisbetinde kendiliğinden azalacaktır. Memurların bizzat kendileri için, hakikî (reel) gelir müstakar bir halde kalacak, fakat mezkûr eşyayı imal veya istihsal eden müstahsiller için nakdî ücretlerin kendiliğinden (otomatik) değişmesi, talebin azalması mânasını ifade edecektir. Yani mütehavvil ücret sisteminde, maaş ve ücretlerin kanunen tesbit edildiği ve yalnız oldukça büyük devreler zarfında tahavvüle uğrıyabileceği hale nazaran talep daha büyük ölçüde azalmış olacaktır.

İmdi bu iki usulden hangisinin konjonktür siyaseti noktai nazarından tercih edilebileceği, yoksa bir sabit bir de mütehavvil unsuru ihtiva eden «bonus sistemi» gibi her iki usulü uzlaştıran bir sis-

Temin mi tatbiki tavsiyeye şayan olduğu suali burada sorulabilir. İl-

kin şu noktaya işaret edilebilir ki, parlamento usulü ile idare edilen memleketlerde mütehavvil ücret baremi veya bonus sistemi tavsiye-ye şayandır, çünkü âmme makamları tarafından siyasî icaplara göre vukubulan ücret tesbiti, depresyon zamanında bir takım ağır iç-timaî gerginliklere sebebiyet verebilir. Fakat bu öyle bir vaziyettir ki, muhakkak vukua gelmesi lâzım gelmez. Prensip itibarile mese-lenin şu şekilde vazı gerektir: Konjonktür siyaseti bakımından me-murlara maiyet masraflarının icabettirdiğinden ve muhik gösterdi-ğinden fazla nisbette maaşlar mı tediye etmeli, yoksa maiyet mas-raflarına uygun tediye yapıldığı takdirde tasarruf edilebilecek meblâğı başka bir yerde mi kullanmalıdır? Bundan başka şu suali de ortaya koymak lâzımdır: Tahsisatın tahsis yeri itibarile konjonk-tür siyaseti bakımından «daha müsait olan» harca-yış gayeleri han-gileridir?

Meselâ, mütehavvil maaş baremi dolayisile memur maaşlarından tasarruf olunan yekûnların işsizlere iş tedariki için kullanabileceği tasavvur olunabilir. Bu suretle iş piyasası siyaseti bakımından şim-diye kadar bir iş bulamamış olan çalışma kuvvetlerinin tekrar çalış-tırılabilmesi gibi bir netice istihsal edilmiş olur. Fakat acaba böy-lece ekonominin *heyeti umumiyesi* bakımından iş-tigal derecesinin (iş hacminin) artması husule gelmiş midir? Memur veya işçilerin is-tihlâk mevzuları olan eşyayı istihsal eden endüstrilerdeki çalışmalar (iş-tigal), memurların satın alma kuvvetlerinin azalması karşısında o nisbette gerilemez mi? Elbette! Ve bir de şunu ileri sürmek kabil olur ki, çalışma kuvvetleri bu şıklardan birinde kendi mesleklerine ait bir iş görürken, diğerinde mesleklerine yabancı bir işi görmüş olurlar. Bunun gibi, memurlarla işsizler arasındaki gelirlerin yeni nisbeti neticesinde konjonktür siyaseti bakımından para akışında hasıl olacak artış, önemli sayılamıyacak derecede kalacaktır. Bu hal, her iki zümreden birindeki «istihlâke karşı nihaî temayül» ün (Grenz-neigung zum Verbrauch) diğerinden pek farklı olmadığı takdirde ger-çekleşir. Maamafih, bu faraziye umumiyet itibarile hakikata uygun ol-mıyacağı için, para akışının hiç olmazsa nisbî ve belki yalnız geçici tarzda genişliyeceği hemen hemen emin bir surette ümit edilebilir.

Maaşlardan «tasarruf edilen» meblâğların ne gibi başka harca-yışlara tahsis edilebileceğini ve malî vasıtaların yeni tahsis yerlerin-den dolayı ne gibi neticeler hasıl olacağını aydınlatmak ayrı bir tet-kik mevzuu teşkil edebilir. Biz burada bu gibi fer'î noktaları incele-miyeceğiz. Meseleyi bu yeni tarzda ortaya koymamız ve hal imkânlarını ima etmiş olmamız kifayet eder. Bir de şunu ilave etmek lâ-

zım gelir ki, «tasarruf edilen meblâğlar» pek öyle yüksek bir yekûnu ifade edemeyeceğinden, bu paraların depresyon siyasetinin heyeti umumiyesi bakımından da kullanışının ehemmiyeti pek büyük olmasa gerektir.

2. Nakdî ödemeler (faizler, yardımlar ve sübvansiyonlar).

Devletin yapacağı *faiz tediyeleri* için depresyondaki masraflara gelince, bunlar hukukî şekilde kararlaştırılmıştır. Bu faizlerin -meselâ ecnebî memleketlere karşı- tediyesinin durdurulup durdurulmayacağı hususunda verilecek karar, hemen hemen münhasıran siyasî ve hukukî mülâhazalara bağlı olacağı gibi, bu hususta tavsiyelerde bulunmak da iktisat ilminin pek öyle vazifesi olmasa gerektir. Binaenaleyh, ya hiç veya pek güç bir halde güdülebilecek bir keyfiyet olmak itibarile, mütalâalarımızdan hariç bırakıyoruz.

Yardım masrafları daha mühimdir, bilhassa şu cihetten mühimdir ki, depresyon gelip çattınca, kendiliğinden (otomatik bir surette) sosyal masrafların da kabardığı görülür. Ve yardım paralarının tamamen yine istihlâk maksatları için sarfedileceği tahmin ve kabul olunabilir. Binaenaleyh, para akışının mümkün olduğu kadar çok derecede genişletilmesi arzu olunuyorsa, o takdirde yalnız yardım masraflarını arttırmak lâzımgelir. Yardıma tahsis olunan masrafların işbu hususiyetinden sarfinazar, bunlar bilhassa hayatî ihtiyaçları karşılayan eşya ve emtia imal eden endüstrilere doğru akacaktır. Fakat bu sanayi şubeleri umumiyetle depresyon esnasında dahi kâfi derecede meşgul bir halde çalıştıkları için, elde ettikleri gelirlerin hemen hemen tamamen yeniden istihsal faktörlerine nakledilmeleri temin edilmiş olacağından, talep cereyanı, munzam ıstira kuvvetinin ihdas edilmesini müteakip az sonra kesilmiş olmaz. İş piyasası siyaseti bakımından hasıl olacak tâlî tesirler nisbeten şiddetli (intensiv) ve iş (istigal) mültiplikatörü (Beschäftigungsmultiplikator) da aynı suretle büyük olur. Konjonktür siyaseti bakımından husul gelecek tesir para akışının nisbeten kuvvetli ve devamlı bir halde genişlemesile kendini gösterir. Şu halde yardım masraflarının istihsal, istihlâk, iş piyasası ve konjonktür bakımından semereli olması için lâzımgelen ilk şartların hepsi mevcuttur demektir. Lüzumundan fazla büyültülmüş istihsal şubelerinin sun'î bir halde muhafazası tehlikesi burada tamamen kalkmış oluyor, çünkü müstehliklerin harca-yışları öyle bir istihsal kesimine doğru akmış oluyor ki, konjonktürün kalkınma safhasında bu sektörde umumiyet itibari ile lüzumundan

fazla genişlemeğe karşı yalnız pek cüz'î derecede bir meyil hasıl olabilir.

Fakat burada şimdi bahis mevzuu olan mesele şudur: Aynı sözü mutad yardımlardan *daha yüksek* derecede yapılan muavenetler için de söylemek yerinde olur mu, olmaz mı? Meselâ yardımların hayli arttırıldığını farzedelim, o halde, o vakte kadar olduğu gibi yalnız zarurî ihtiyaçları karşılayan istihlâk harcaşıları takviye edilmekle kalmıyacak, aynı zamanda umumî kültür ihtiyacı ve belki de lüks için satın almalar vukubulmuş olacaktır. Ancak işbu istihsal nevirlerini piyasaya sevkeden işletmeler, depresyon esnasında zarurî ihtiyaç mallarını vücade getiren istihsallere nazaran daha az derecede yeknasak ve devamlı tarzda çalıştırılmış olacaktır. Bunun mânası ise müteşebbis gelirlerinin, umumî heyeti itibarile tekrar istihsal faktörlerine nakledilememelerinden ibarettir, çünkü «likidite temayülü» burada nisbeten kuvvetli olduğu halde kâfi derecede tatmin edilmiştir. Tedavülden bu suretle çekilmiş bulunacak olan kısım, ya borçları ödeme hususunda veyahut piyasa durumunun haklı göstereceği derecede kasa mevcutlarının arttırılmasında, veyahut ta «objektif bakımdan haklı olmıyan»^[8] asıl «para saklama» (Hortung), hususunda kullanılacaktır. Binaenaleyh iş mültiplikatörü olsun, gelir mültiplikatörü olsun, birinci şıkka kıyasen küçüleceklerdir.

Fakat bundan sarfı nazar yardım görenler belki, satın alma kudretinin bir kısmını kullanmıyacaklardır, çünkü artan gelir karşısında istihlâk temayülünün daha az olması beklenebilir. Hele yardım gelirleri istihsal vetîre (processus)sine iştirakten doğabilecek olan gelirlere yaklaşır ve yahut ta bu gelirleri aşarsa, o vakit adı geçen temayül daha ziyade azalacaktır. Zira piyasa ekonomisinde elde edilen gelirlerin, talihin fena yüz göstermesi de düşünülerek bir takım ihtiyatlar için alıkonulması ve istihlâkin, mecmu nominal gelirin artık ancak muayyen bir kısmına tekabül etmesi lâzımgelir. İşte ihtiyat maksatlarına ayrılan bu paralar, kapital piyasasına akarlarsa, bunların orada yatırımlar için kullanılacağı şüpheli olduğundan istihlâk temayülünün daha az oluşunun neticesi para akışının nisbî bir daralısını tazammun edecektir.

Fakat yardımların mümkün olan arttırılmasını durduran diğer bir had daha vardır. Yâni yardım hadları, virtüel ücret gelirinin muayyen bir kesrini, meselâ % 50-70 ini geçerse, işçilerin çoğu piyasa

[8] Föhl, C.: Geldschöpfung und Wirtschaftskreislauf, München und Leipzig

ekonomisi istihsalı vetiresine yeniden iştirak hususunda çok meyil göstermemeğe bağlarlar. İş mecburiyeti konulmadığı müddetçe, endüstriyel ihtiyat ordusu mevcudunun otomatik bir halde bel'edilmesi (resorption) gecikmiş olur. Şunu da gözönünde tutmak lâzımgelir ki, devletçe işsizlere iş tedariki dolayısıyla hizmete alman işçiler, işsizlerden daha çok gelir elde ederlerse de, elde ettikleri bu gelir kendilerinin hususî şahıslar tarafından idare edilen istihsal alanına geçmelerini câzip göstermiyecek kadar yüksek olamaz. Binaenaleyh, yardım meblâğlarının depresyon esnasında takip edilecek konjonktür siyasetinin bir vasıtası olarak kullanılması suretile pek o kadar kesin bir netice vücade getirilebileceğini sanmamalıdır.

Şimdi artık devletin konjonktür siyaseti bakımından en mühim bir âlet ve vasıtası olan *sübvansiyonlar* (nakdî yardımlar) a geçerek ilk önce, gerek konjonktür siyaseti bakımından ve gerekse başka bakımlardan sübvansiyonların mı yoksa devletin işsizlere iş tedarik etmesinin mi daha müsait neticeler verebileceği sorusunun cevabını vermeğe çalışalım. İlk bakışta hatıra gelen nokta, sübvansiyonların iş piyasası bakımından daha müsait gözüktüğüdür; çünkü yalnız tasarruf olunan yardım meblâğlarıyla işsizlerin yeniden istihsal vetiresine idhal edilebilmesi kolayca mümkün olabilir. Nitekim *Haberler* «burada rastladığımız hâdise «external economies» denilen durumun ta kendisidir»^[9] demektedir.^[10] Maamafih bunu böyle söylemekle beraber, aynı müellif şu sözleri de ilâve etmektedir: «Fakat bu sübvansiyonlar, istihsalın büyümesiyle bilfiil elde edilebilecek olan işsizlere yardım tasarrufundan da daha büyük olmamalıdır.» *Haberler* bunu müteakip önemli ihtirazî kayıtlar ileri sürmektedir^[11]: «*Birincisi*, müdahaleler yalnız bir sübvansiyonun, yardımlardan edilecek olan ve pek tabîî olarak tahmin ve takdiri güç bulunan *fîlî* tasarruf kadar kifayet ettiği nihaî (limit) hallerde faydalı olabilir. Fakat ücretler biraz daha fazlaya çıkarılınca, böyle bir sübvansiyon kifayet edemiyeceğinden, bu itibarla yapılan müdahale mâkul olmak sıfatını kaybeder. *İkincisi* böyle bir sübvansiyonun (her hangi bir şekilde tatbikine engel olacak çok büyük müşküller vardır. Ele alınabilecek limit halleri aşağı yukarı itimada değer tarzda -zaten sadece limit

[9] *Haberler*, G.: Der internationale Handel, Berlin 1933, s.194.

[10] «External economies», Marshall tarafından kullanılan bir terimdir; müteşebbisin istihsalleri genişletmek yoluyla vücade getirdiği tasarruflar demektir: «Principles», Vol. I, 1898, p.363-5 (mütercimin notu).

[11] Aynı eser, s.194-195.

hallerden bir fayda ummak gerektir- seçmek imkânsızdır, çünkü bu seçimde daima mudil rabita ve münasebetlerin ve *ilerdeki* tesir ve neticelerin tahmini bahis mevzuudur. Sübvansiyonlamanın, sübvansiyon olmaksızın vukubulmayacak olan, önceden tasarlanmış istihsal artışlarına hasredilmesi ise idarî bakımdan tatbik imkânını haiz değildir».

İmdi bu tarzda muhakemeye esasen bir diyeceğimiz yoksa da, yegâne tarzı teşkil ettiğini de söyleyemeyiz; çünkü bu şekilde düşünüş, sadece «istihsal siyaseti» bakımından yürütülmüştür, yani bunda hareket noktasını «gayri sâfi sosyal hasıla» nm maximumunun elde edilmesi lâzımgeleneği hususu teşkil etmiştir. Halbuki bu premisler (mukaddimeler) hatıra gelebilecek olan diğer bir çokları arasında seçilmiş bir tanesidir ve diğer mukaddimelerin ele alınması dolayısıyla başka neticelerin zuhur etmesi lâzımgelmesi tabiidir. Devlet ekonomisi ve millî ekonomi bakımından ve kısa vadeler için tetkik edilince, sübvansiyonlar, işsizlere yardımlardan tasarruf edilebilen meblâğları tecavüz ettiği nispette bazı zararlar doğuracaktır. Fakat bununla fayda ve zararların mecmu bilânçosunun meselâ istihlâk, iş piyasası ve konjonktür bakımından nasıl bir şekil alacağı hakkında henüz bir şey söylenmiş olamaz. Nitekim iş piyasası bakımından sübvansiyonlar tıpkı işsizlere iş tedariki tedbirlerinde olduğu gibi bir çalışma mültiplikatörü ibraz ederler: Yani yeniden istihsal işine konulmuş olan işçilerin o vakte kadarki yardımları aşacak surette elde edecekleri munzam gelir ya kısmen veya tamamen yeniden, maaş veya ücretlerini aldıkça memur veya işçilerin istihlâk mevzuu olan eşya piyasalarında talep şeklinde kendini gösterecek ve binaenaleyh başka işçilerin diğer istihsal şubelerinde çalıştırılmalarını temin edecektir. Bunun gibi tamamlayıcı istihsal vasıtalarına karşı munzam talep üzerine vukubulacak siparişler dahi gelir şeklinde tecelli edecektir. Şu halde iş hacmi artacak, tedavül, mallara karşı zaman vahidi (birimi) başına isabet eden itibarî mecmu talep gerek nisbî ve gerek mutlak mânada çoğalacak, ve binaenaleyh yalnız iş hacmi büyümekle kalmıyarak aynı zamanda konjonktür siyaseti bakımından dahi bir muvaffakiyet elde edilmiş olacaktır.

Öyle görünüyor ki, böyle bir muvaffakiyet, sübvansiyonların, mamul veya mahsullerine karşı talebin nisbeten elâstikiyet arz ettiği istihsal şubelerine verilmesi mümkün oldukça, o derece daha ziyade kolaylıkla gerçekleştirilebilecektir. Çünkü devletin yardımları sayesinde fiatların indirilmesi mümkün olabilecektir. İmdi talen

karşısında elâstikiyetleri 1 den büyük olan mamullerin arz fiyatı indiği takdirde, bunların satışından hasıl olan yekûn artacağından iş çoğalacak ve bu istihsal işindeki faktörlerin gelirleri de artacaktır. O halde bu gibi istihsallerin subvansiyonlandırılmasından daha akıllı surette yapılacak bir iş olamaz, hele istihsal kapasitesinden daha iyi istifade edildikçe parça başına maliyet masraflarının azalacağı düşünülürse, bunun ne kadar yerinde olacağı aydınlanır.

Maamafih bu muhakeme tarzının önemli bazı mütalâalarla tamamlanmasına lüzum vardır. Her şeyden evvel şunu söylemeli ki, bu düşünüşün doğru ve isabetli olabilmesi için devletin müstahsillere nakdî (malî) yardımı sayesinde *mecmu* işsizlik azalmış olmalı, para akışı çoğalmış bulunmalı, kullanılması iktiza eden malî vasıtaların temini ile «başka bir yerde»^[12], kapanan açık kadar büyük yeni bir açık ortaya çıkarmamalı, başka bir deyişle: devletin malî yardımları dolayısıyla istihsale ve istihlâke bindirilecek yükler neticesinde, başka istihsal şubelerinde veya kademelerinde işe veya mallara karşı müsavi veya daha büyük derecede talep azlığının husule gelmemesi şarttır. Aynı halde kalan ve hattâ azalmış olan *mecmu* çalışma derecesine karşı iş alanındaki tebeddülün sadece bir bünye değişmesinden (Umschichtung) ibaret kalması tehlikesi, malî vasıtaların «hep birden finansmanı» (Simultanfinanzierung) halinde pek kolaylıkla vukua gelebilir. Fakat tekâlif «azar azar finansman» (Sukzessivfinanzierung) suretile bir konjonktür safhası kadar aralanır da bir evvelki veya sonraki gelişme üzerine aksettirilirse, o takdirde çalışmaların ve gelirlerin sâfî çoğalması mümkündür. Ancak subvansiyonları mı yoksa işsizlere iş tedariki için doğrudan doğruya masraf ihtiyarını mı tercih etmek hususunda karar vermezden evvel, bu iki şıktan birine karar verildiği takdirde hangisinde iştilgal ve gelir mültiplikatörünün daha büyük olacağını düşünmelidir.

Mallarının talebinde elâstikiyet mevcut olan müstahsillere subvansiyon vermek suretile depresyon esnasında bir konjonktür siyasetinin tatbiki tavsiyesi ilk bakışta hayret edilecek kadar sade ve basit görünür. Fakat bu tipik bir aldanıştır. Her ne kadar subvansiyonların *bir tek istihsal şubesine karşı* olan müsait tesirlerinin tasvirinde bir yanlışlık yoksa da *ekonominin bütünlüğü* tesirin behemehal aynı olması lâzımgelmez. Zira talebi elâstikî olan bir mamulun ucuzlaması halinde bu mal her ne kadar eskisinden daha çok mik-

[12] Carell, E.: Der Staat und die Weltwirtschaftskrise. «Finanz-Archiv», 1938,

tarda satılırsa da aynı zamanda, pahalı kalmış bulunan mallara karşı o kadar da az para sarfolunur. Öyle olunca da bir yerdeki fazla çalışma, diğer istihsal şubelerindeki çalışmaların azlığı ile telâfi edilmiş olur ve para akışının fazlalığı da (ait olduğu gelir mültiplikatörü ile kombine edilen) istihsale şimdiye kadar tahsis edilen yardımları aşacak kadar sarfolunan meblâğı geçmez. Efektif talebin hakkı artışı - sübvansiyon dolayısıyla munzam olarak piyasaya giren para kitlesinden sarfınazar - ancak sübvansiyonlama neticesi fertlerin gelir inkısamında istihlâkin lehine ve akümüülasyonun aleyhine bir değişme husule geldiği nisbette mümkündür. İstihlâk nisbetinin ve istihlâk masraflarının böyle çoğalması -veyahut ta azalmanın gerilemesi - mamul fiatlarının inmesi dolayısıyla gerçekleşebilirse de, azalan fiatlar karşısında, satın almalara karşı çekingenliğin daha ziyade artması da hatıra gelebilir ve hattâ muhtemeldir. Çünkü konjonktürün daralması esnasında satış fiatlarını azaltmak suretile satış hasılatlarını çoğaltabilen, yani mamullerinin talep elâstikiyeti fi'len 1 den ziyade büyük olan istihsal şubelerini göstermek her halde güç olsa gerektir. Öte yandan bu gibi durumlarda fiat düşüşü, alım çekingenliğini azaltacağı yerde bilâkis arttırmaya yardım eder. Çünkü müşteriler ucuzluğun burada kalmıyacağını hesap ederler. İşte kendilerine sübvansiyon verilmiş olan istihsal şubelerinde eşyanın fiatlarının indirilmesi bu gibi zamanlarda - haklı olarak - münakaşalı bir konu olmaktan çıkamamış olduğundan bu yolda sübvansiyon vasıtasile de pek büyük bir şey elde edilmemiş olacak demektir.

Fakat diğer taraftan sübvansiyonlamanın, işsizlere iş tedarikine nazaran, *istihsal siyaseti bakımından* küçümsenemeyecek faydaları vardır. Piyasa ekonomisi bakımından tetkik edilince, doğrudan doğruya işsizlere iş tedariki şeklindeki devlet tedbirlerinin istihsal ve tîresinin seyrinde sisteme yabancı müdahaleler teşkil ettiği görülmür. Bu müdahaleler mevcut olmasaydı, piyasaya hiç gelmeyecek olan mallar sırf işsizlere iş tedariki maksadile imal edilmiş olacak ve bunlar pek müstesna hallerde masraflarını çıkarabilecek bir fiata sürüleceklerdir. Piyasa ekonomisi mekanizmasına uygun sübvansiyonlara gelince, bunlar meselâ istihsal teşvik primleri, rüçhanlı krediler, ihracat yapanlara nakdî yardımlar, ucuz nakliyat tarifeleri vesaire vasıtasile işsizlere yardım (Arbeitslosenfürsorge) şeklini alabilirler ve yaptıkları malları belki çok pahalı fiata arz ettikleri için kâfi miktarda sürüm temin edemiyen müstahsilleri teşvike veya sadece korumağa hizmet ederler. Fakat burada esas itibarile

arz, mevcut talep istikametlerinden pek fazla inhiraf etmiş ol-

maz. Gelişme safhasında mamul fiyatları yükselirken, devletin maliyet masraflarının bir kısmını kendi üzerine alarak sürüm kabiliyeti iş tedariki vasıtasile yaptırılan mamuller, işsizlere iş tedariki kaldırılır sa istihlal faaliyeti duraklamaz. Fakat doğrudan doğruya işsizlere iş tedariki vasıtasile yaptırılan mamuller, işsizlere iş tedariki kaldırılır kaldırılmaz artık satışa arz edilemezler.

«İstihlal siyaseti» bakımından da tetkik edildiği vakit, sübvansiyonların hiç şüphesiz, doğrudan doğruya işsizlere iş tedariki için alman tedbirlere tercih edilmesi işte bu son mülâhaza ile ilgilidir. Zira hususî şahıslar tarafından idare edilen istihlalde yatırımlar yapılırken müşterilerin satın alma kudretine ve satın alma iradesine göre hareket edilmektedir. Bu suretle istihlal siyaseti bakımından mümkün olan en büyük tesiri elde etmek hususunda bir dereceye kadar gayret ve ihtimam edilmiş olmaktadır. Devletin işsizlere iş bulmak hususunda yaptırmaya karar verdiği nafia işlerinde ise, bu nokta itibara alınsa bile, ancak ikinci üçüncü derecede düşünölmektedir. Binaenaleyh depresyon esnasında ekonomi siyaseti tedbirleriyle, sâfi sosyal hasılanın miktarının mümkün olduğu kadar az derecede düşmesi ve hattâ çoğaltılması gayesi gözönünde bulundurulmalı, sübvansiyonları behemehal devletin doğrudan doğruya işsizlere iş tedariki tedbirlerine tercih edilmeli idi. Hele sübvansiyon tercih edildiği vakit iş piyasası bakımından fayda göröleceği, işçilerin asıl esas mesleklerine karşı yabancılaşmıyacıkları düşünölürse bu tercihin ne kadar yerinde olduğu bir kat daha belirmiş olur. Bundan mâada sübvansiyonlar daha ziyade, ekonomiye has olan «kendi kendine şifa kuvvetlerine» daha ziyade güvenebilirler.

Sübvansiyonların küçümsenemeyecek olan ayrı bir iyiliği de, tesir seyrinin çok daha kolay surette sevke kabiliyetli olmasıdır. Nafia işlerinde sadece bu işlerin yapılması için lüzumu olan muayyen mallardan muayyen miktarı istenildiği ve olsa olsa bu malların «menşei» ni - meselâ küçük müteşebbislerin veya bazı muayyen bölgelerin daha ziyade itibara alınması yolunda - bir dereceye kadar bizzat tayin etmek imkânı elde edilebildiği halde, devletin istihlal müesseselerine yardım etmesi neticesinde hasıl olan satın alma kudreti akım, konjonktür siyaseti ve iş piyasası bakımından arzu edilen noktalara doğru çok daha kolay surette sevk edilebilir. Nitekim burada, güçlüklerle maruz olmakla beraber, küçültölmelerine ihtiyaç olan fazla genişletilmiş istihlal şubelerini, bunların talep istikametine ve talep miktarına uygun bir hale gelmesini geciktirmek için, kredi yoluyla yaratılacak munzam satınalma kudretile teçhiz

etmemek mümkündür. Bilâkis ilerliyen branşlarda finansal yardımlar vasıtasile yatırım temayülünü kuvvetlendirmek ve böylece para akışını çoğaltmak kabildir. Veyahut ekonomik durumları bozulan istihsal şubelerinden alıp yükselen şubelerde çalıştırmak gayesiyle, işçilerin yeni meslek bilgileri öğrenmesine ön vermek suretile iş piyasası siyasetine müteallik gayeler gözönünde tutulabilir. -

Bundan başka sübvansiyonların psikolojik tesirleri, işsizlere iş tedariki tedbirlerinkine nazaran, hem daha emniyetle tahmin edilir ve hem de bu tesirlerin müsait olmaları ihtimali daha büyük olur. Çünkü müstahsiller devletten yardım görmekten imtina etmezler ve bu yardımlar dolayısıyla, hükümetin finans siyasetine itimadını kaybeden bir halkın enflasyon veya devalüasyon vukuundan korkması ve bu korkunun tesiriyle sermaye kaçakçılığına kalkışması da daha az ihtimal dahilindedir.^[13]

Fakat tespit ettiğimiz bütün bu hususlara rağmen *konjonktür siyaseti zaviyesinden* sübvansiyonların, işsizlere iş tedariki şıkkına nazaran daha müsait olup olmadığı hakkındaki esas meselenin hâlâ cevabını vermiş bulunmuyoruz. Bu hususta bir hüküm verebilmek için her iki müdahale nevinin *para akışı* üzerine icra ettiği tesiri mütalâa etmek lâzımdır. Binaenaleyh mesele, gelir ve çalışma (iş-tigal) mültiplikatörünün hangi şıkta daha büyük olacağını tayinden ibarettir. İşsizlere iş tedariki tedbirleri için olduğu gibi, sübvansiyonlar için de, devlet yardımlarının hususî şahıslar tarafından idare edilen istihşallerde mültiplikatörler büyük olduğundan, nisbeten şümullü uzak tesirleri vücuda getirmesi için icabeden şartları ihtiva eden bir cetvel tanzim edilebilir. Şayet bu şartlar hakikatı halde mevcut değilse, o takdirde sübvansiyonlar da muvakkat bir zaman için az çok tesirsiz bir halde «takatlarını tüketirler»^[14]; yani sübvansiyonlar yardımıyla gerçekleşen para cereyanı çoğalışı yalnız nisbî mahiyette kalır, yalnız daralmanın azalmasını tazammun eder, bundan başka bu tesir gelip geçici olur ve nihayet tali iştigal artışı ancak cüz'î dereceyi bulabilir.

Maamafih gerek işsizlere iş tedariki tedbirlerinin ve gerekse sübvansiyonların aynı «ekonomik çevre» içinde olduğunu farz ve kabul edecek olursak, finansal vasıtaların sübvansiyon maksadile kullanılması halinde neticelerin daha şümullü olmasını beklemeği

[13] Lederer, E.: La théorie du cycle économique et la politique des salaires, «Revue internationale du travail», janvier 1939, s.35-36.

[14] Schwenk, E.: Kredit-, Lohn- und Investitionskontrolle. Ein Beitrag zur

haklı gösterecek sebepler vardır. Bunu izah etmek kolaydır: Âmme te ekk llerinin depresyonu yenmek gayesile 100 milyon lirayı emre amade kıldığını farzedelim. İmdi bu mebl ğın nafia işlerinde kullanılması halinde iş kuvvetlerinin ve kapital unsurlarının ödeneceğini ve bunların da tabiatile t l  tesirleri vücuda getireceğini kabul etmek lâzımgelir. Halbuki aynı meblâğ yekûnu istihsal masrafları için sarfolunur, ve sübvansiyon oranının (nisbetinin) yardım gören istihsallerin maliyet masraflarının yüzde 20 sini bulduğu farzedilirse, netice itibarile 500 milyon kıymetinde bir mamul miktarının vücuda geleceği ve bu 500 milyonun muhtelif maliyet masrafı unsurlarına dağımlaşıcağı (inkisam edeceği) aşık rdır. Şu halde sübvansiyon yekûnu, m ltiplikat rleri harekete getirmiş olmadan evvel, bir kaç misline çıkmış oluyor.

Eğer bu düşünce tarzı itiraz edilmeyecek bir halde ise ve hususile mezkûr 500 milyonu filen sırf munzam mamulleri, yani sübvansiyon verilmemiş olsa idi vücuda gelmemiş bulunacak mamulleri temsil ettiği farzedilebilirse, o takdirde müstahsillere yapılan yardımın hem konjonktür ve hem iş piyasası bakımından, nafia inşaatına nazaran çok daha müsait olacağı Şüphe g t rmiyen bir tarzda isbat edilmiş olurdu.

Maamafih bu hususta sözlerimizin Ő mul n  tahdit edecek bazı m l hazaların yeri vardır. Her Şeyden evvel, sübvansiyonlar dolayısıyla, ihracat riziko garantisi gibi bilhassa müsait haller bir tarafa bırakılırsa, muhtemel olarak yalnız munzam istihsaller teşvik edilmekle kalmaz, sübvansiyon olmadan da sarfedilmi  olacak istihsal masrafları kısmen ucuzlamış olur. Binaenaleyh, munzam istihsalin ancak 200 milyon kıymetinde olduğunu farzedelim. Bir de devletin malî yardımı ile ucuzlaşacak imal t sayesinde mamullerin fazla sürümünü yalnız talebin nisbeten elâstikî olması halinde tahakkuk edebileceğini tebarüz ettirelim. Aldığımız misalde, 300 milyon yerine 500 milyonluk emtianın sürümü isteniliyorsa, talebin hakikaten çok elâstikî olması lâzımgelir; maamafih bu büyük talep elâstikiyeti her defasında tahakkuk etmez ve etmediği hallerde, sübvansiyonlar ya gayet c z  derecede tesir ederler veyahut büsbütün faydasız kalırlar demektir.[15]

Çok defa sübvansiyonların, işlerde kullanılmıyan hususî sermayeyi yeniden tedavül çevresine sokmağa yardım etmesi m m-

[15] K ng, E.: Die Subventionen in national konomischer Beleuchtung, «Jahr-

kün olacağından faydalı tesirinin bu bakımdan bahis mevzuu olabileceği ileri sürülmektedir. Bu muhakeme tarzını ancak bir dereceye kadar kabul etmek mümkündür. Evvelâ işlerde kullanılmıyan hususî sermayenin hepsi depresyonun geçmesini beklemez, yani kalkınmanın başladığı ve böylece kalkınma kuvvetlerine artık lüzum kalmadığı âna kadar işlere tahsis edilmemiş bir halde kalmazdı. Bir kısım hususî sermaye bu noktadan daha evvel işte kullanılır ve kendiliğinden sirkülasyon çevresine katılır, yani sübvansiyon verilmiş olsa dahi, para akışını mutlak şekilde çoğaltmak yolundaki konjonktürel vazifeye hizmet ederdi; yalnız bu tesir, sübvansiyon olmasa, belki ancak daha sonra vukua gelirdi. Fakat kalkınmanın meydana gelmesinin tamam olmasına kadar saklanmış bir halde kalacak iken ancak sübvansiyon dolayısıyla tedavüle girmiş bulunan meblâğları sübvansiyon siyasetinin tesirlerinin aktif tarafına kaydetmekle hata edilmiş olmaz. İşsizlere iş tedariki halinde, sarfedilen malî vasıtaların daha ilk devresinde, bu gibi saklı (thésaurisé) paralar ortaya çıkmış olmayacağı için, sübvansiyon usulünün konjonktür siyaseti bakımından şüphesiz üstünlüğü vardır. Binaenaleyh istihsal için plânlı olarak yapılan malî yardımların -veyahut fiilen aynı neticeyi vücuda getirecek olan vergi kolaylıklarının- para akışına ve bu suretle iş hacmine müsait tesirlerinin, nafia işlerine nazaran her halde daha büyük olacağı kabul edilebilir.

Bununla beraber sübvansiyonlar vasıtasile vücuda getirilen istihsal ve sürüm artışının memleket dahilinde başkaca imal olunan eşyanın yerini tutup tutmayacağı ayrıca düşünülmesi lâzım gelen bir meseledir. Zira vaziyet böyle ise, müstehliklerin masraf yekûnu çoğalmıyacak ve sadece talep istikametleri ucuzlıyan eşya lehine değişecek olursa, o takdirde netice itibarile ancak istihsalın ve işgâlin bir yer değiştirmesi vukua gelmiş bulunacak ve bu hal üstelik zarar gören tarafın zayıatı ile ilişkili olmuş bulunacaktır. Şu halde sübvansiyonların tahsisi meselesinde, memleketteki diğer istihsal-lerin, dolayısıyla hiç bir zarar görmemelerini gözönünden kaçırmamak icabedecektir.

Maamafih diğer taraftan (sırf konjonktör siyaseti mülâhazasile hareket etmiyen) bir ekonomi siyasetinin iş hacminde miktar itibarile yalnız cüz'î bir artış hasıl etmekle beraber mecmu işlerin terkinde bir değişiklik vücuda getirecek bir sübvansiyonu haklı ve yerinde görmesi düşünülebilir. Nitekim devletin malî yardımlarını, güçlülere maruz bulunan istihsal işlerinde muavenet maksadile sarfetmesi, bununla beraber aynı zamanda millî ekonomideki ça-

Diğer taraftan *Bente*^[16]'nin konjonktür siyaseti bakımından yürüttüğü şu mülâhazayı da isabetli addetmek lâzım gelir: «Güçlülere maruz bulunan endüstrilerin veya teşebbüslerin tercihi ekseriyetle konjonktür siyasetinin muvaffakiyetsizliğinde başlıca âmil olmakta idi. İyi para fena teşebbüs yoluna israf edilmekte idi. Bu söz her halde sürüm sıkıntısının, lüzumundan fazla istihsal neticesinden ileri geldiği bir durum için doğru olduğu gibi, sıkıntıya maruz bulunan teşebbüslerde müsait olmıyan istihsal şartlarının müesseseyi sağlaştırmayı imkânsız bir hale koyduğu veyahut bu sağlamlaşmanın mamul fiyatlarının beklenemiyen bir tarzda kuvvetle artmasına bağlı bulunduğu hallerde isabetli olur. İsbata hacet yoktur ki, bu tarzdaki şartlar altında, istihsal faaliyetinin idamesi veya genişletilmesi maksadile verilen her kredi, millî ekonomi kapitalinin israf edilmiş olması mânâsınadır, zira sürüm sıkıntısı ister istemez daha az olacağına daha çok olur».

Filhakika yaşama kabiliyeti göstermiyen işletmelere sübvansiyon verilmesi iki cihetten yanlıştır: evvelâ bu gibi harcaşıların konjonktür siyaseti bakımından tesir derecesi nisbeten cüz'îdir, sonra da bu gibi tedbirler, istihsal bünyesindeki eski hatâları sun'î surette idameye yararlar. Zâten bu yolda hareket edilirse kalkınmanın da gecikeceğini şuradan görmek kabildir ki, iflâs tehlikesine maruz olan işletmeler bertaraf edilmediği, ve fakat bu işletmelerin kendi kuvvetleriyle varlıklarını korumıya da muktedir olmadıkları müddetçe, bankaların, teşebbüslerin ve hususî şahısların likiditeye karşı temayülleri sürekli bir tarzda ve haklı olarak büyük olur. Sübvansiyon için lâzım olan malî vasıtalar birden, yâni «simültan finansman» yolu ile temin edilecekse ve bu hal belki de elân «sağlam» bulunan istihsallerin zararına vukua gelecekse, vaziyet hattâ daha ziyade kötüleşir. Bu takdirde işsizliğin mutlak mânada çoğalması ve para akışının nisbî mânada daralması neticesine varılacağına şüphe olmasa gerektir.

Başka yerlere tahsis edilseydi konjonktür siyaseti bakımından daha iyi neticeler verdirecek olan bu yardımlar yüzünden malî vasıtalar sarfedilmiş olursa, vaziyet bir de bu cihetten müsait olmıyacaktı. Filhakika bu hale filî sahada ekseriyetle tesadüf edilmektedir. Devletin yardımları yükselen ve gelişen istihsal şubelerini himaye-ye hizmet edeceğine, mikdar ve istikamet itibarile talep cereyanla-

[16] Bente H. Die Voraussetzungen und Grenzen des wirtschaftlichen Auf-

ırna uygunluğu noksan bulunan ve belki asla yeniden felâh bulmayacak olan istihşallere doğru akmış olabilir. Ve bütün bu yardımlar kapitalin korunması, tesisatın kıymetten düşmesinin önü alınması ve himayeye mazhar istihşal şubesindeki işsizlerin lehinde hareket edilmesi gibi sosyal politika mülâhazalarıyla icra edilmiş olacaktır. Bu tarzda düşüncelere karşı her ne kadar ilim bakımından esasen diyecek bir şey olamazsa da, konjonktür siyaseti bakımından yanlış bir sübvansiyon tatbikatının getireceği neticeler üzerinde ısrarla durmak lâzımgelir.

Buna mukabil gümrük siyasetindeki «terbiye delilleriyle» haklı gösterilebilen sübvansiyonların nisbeten daha müsait olduğunu söylemek yerinde olur. Burada bahis mevzuu olan yardımlar, kendileri için yeni sürüm sahaları açılması mümkün olan veya piyasaya yeni mamuller getiren istihşallere tahsis edilen *ihracat primleridir*. Sırf emtia bakımından tetkik edildiği vakit ihracatın teşviki yolile aynı (reel) mübadele nisbetinin (değiştirme oranının) ihracat yapan memleket zararına değişeceği iddia olunabilir. Ancak istihşal siyaseti bakımından yürütülen bu düşünce tarzı bahis mevzuu olan konjonktür durumu içinde umumiyet itibarıyla az önemlidir; gerçekten aynı mübadele münasebetinin fenalaşmasından ziyade, iştigal derecesinin belki mümkün olan yükselmesi çok daha fazla takdir edilir. Fakat bu hedefe varıp varmamak hususu, ithalât memleketlerinin gösterecekleri reaksiyonlara tâbidir, çünkü bunlar bu gibi «hediye-lere» karşı kendilerini koruyacak surette çok defa muhalif bir vaziyet almaktadırlar.

İç ekonomi bakımından, bilhassa rantabiliteleri sonradan sağlam olacağı belirecek bir halde bulunmasına rağmen hususî ekonomi yolile hiç veya kifayetsiz krediler elde edebilen istihşallere bahşedilen malî yardımların tesiri, nisbeten büyük olur. Bu hususta misal olarak teknik ilerlemeye hizmet eden icâdların tatbik edilmesini bir düşünelim. Bu icâdlar depresyon esnasında yapılmış olabilirler, fakat bunlar kendilerinden istifade suretile vücuda getirilecek istihşal faaliyetinin kâr getirme kabiliyeti ve yapılabilecek mamullerin sürüm imkânı muhtemel olmasına rağmen, para akışının umumî daralması ve mübalâğalı bir bedbinliğin hüküm sürmesi dolayısıyla, lâayık olduğu kadar yayılmamıştır. Depresyon esnasında kredi müesseselerinin vaziyeti esasen «sağlam» olan istihşal müesseseleri için bile kredileri yenileştirmedikleri veya genişletmedikleri vakidir, çünkü itimatlılık hissi, kredi veren tarafların iliklerine derin surette işlemiştir. İşte bu gibi hallerde devletin müdahale ederek, pi-

yasa ekonomisinin mübalâğalı karamsarlığı yüzünden hasıl olan noksanları telâfi etmesi muvafık olur.

Hiç şüphesiz ki, bu gibi müşahhas (concret) hallerde yardım görecektir istihsal faaliyetlerinden hangisinin muhtemel surette kâr getirecek yolda çalışabileceğini fiilen kestirmek oldukça güçtür, zira devlet, bir istihsalin ilerdeki muvaffakiyet şanslarını isabetle tahmin hususunda bankalardan ve müteşebbislerden daha ziyade müsait bir vaziyette değildir. Halbuki rantabilitenin kat'i olarak farz ve tahmin edilemeyeceği hallerde, sübvansiyonların istenilmesi artık haklı gösterilemez. O takdirde safi sosyal hasıla, istihsal hacminin büyüklüğü, işgal derecesinin nisbeten artması, para akışına te'sir gibi diğer noktai nazarlara önem kazandırlar. Ancak bu hususta dikkat edilecek nokta şudur: efektif talebin mecmu miktarı genişlemediği müddetçe, bir tek istihsal şubesinin tercihi ancak diğerlerinin zararına vukua gelebilir. Meselâ sübvansiyonlanmamış gıda maddeleri yerine sübvansiyonlanmış olan başka maddeler daha fazla satın alınır da masraf yekûnu aynı kalırsa, sübvansiyonun hiç bir faydası yok demektir.

Maamafih sübvansiyonlama ve bu yolda fiat düşüklüğünün temini sayesinde talebin yalnız yer değiştirmesi vukua gelmekle kalmıyarak, talep artışının da vücuda getirilebilmesi ihtimal dışında değildir. Meselâ mülk sahiplerine binalarını tamir ettirmek maksadile sübvansiyonlar tahsis edildiği vakit, bu kimselerin, aynı zamanda başka masraflarını tahdit etmeksizin, kendilerinden beklenen tamir işlerine yöneltilebildiği görülmektedir^[17].

Bunun gibi, işe yaramıyan eski tesislerin yerine yenilerini koymak üzere yapılan yatırımlar (envestismanlar) için verilen sübvansiyonlarda, işbu yatırımların, «başka yerlerde» harcamalarını azaltılmasına hacet kalmaksızın, genişlemeleri muhtemeldir. Bu şartlar altında iş piyasası ve konjonktür siyaseti bakımından hiç şüphesiz hasıl olacak muvaffakiyet, istihlâk temayülünün teşviki nisbetinde, daha büyük olacaktır.

[17] Mülk sahiplerine tahsis edilen işbu yardımların bir de şu cihetten faydası vardır: Bina inşaatı, faiz haddi karşısında oldukça hassastır ve bu itibarla depresyon safhasının sonuna doğru kapital piyasasının düşük faiz hadleri karşısında esasen artmağa doğru temayül gösterir. Binaenaleyh geniş bir inşaa faaliyetini harekete getirmek için ufak ölçüde yardımlar kifayet eder. Hele bu safhada ham madde fiyatlarının gayet düşük oluşu, iş ücretlerinin düştüğü, ve bütün depresyon boyunca mesken ihtiyacının birike birike mühim bir yekûn tutmaya başladığı ve artık tatmin edilmek sırasının geldiği gözönüne getirilirse, adı geçen harekete getirme işinin

İşte sübvansiyonların fayda ve kuvveti, bu teşvik edici ve harekete getirici tesirlerinden ileri gelmektedir. Realitede istihsal yardımının tesirlerinin en büyük ölçüde gerçekleşeceği sahalarda, likidite meyilleri pek o kadar belirmiyen veya fazla göze çarpmıyan istihsal şubeleridir. Zira likid vasıtalarına ihtiyaçları tatmin edilmiş bulunan şahıslardır ki, başka yerlerdeki masraflarını kısmaksızın, devletin gösterdiği ucuz istihsal fırsatından istifade edeceklerdir. Şu halde konjonktür ve iş piyasası bakımlarından gözle görülen ve çabuk elde edilen bir muvaffakiyet husule getirmek istenildiği takdirde sübvansiyonların, likidleştirme vetirelerini en ileriye götürmüş olan istihsal şubelerine tevzii daha muvafık olur. Umumiyetle bu branşlar, ya sürekli minimum talebe nisbetle ancak cüz'î surette «fazla envestisman» yapmış olan veya yeniden intibak vetiresini tamamen veya az kalmış bir halde bitirmiş bulunanlardır. Diğer bir ifade ile, yardımlar -bu zaviyeden bakıldığı vakit- «hasta» istihsellere değil, bilâkis «sağlam» istihsellere yaramış olmalıdır.

Bilhassa daralma safhasının zâten «tabîî» sonucuna doğru yaklaştığı ve yükselmiye doğru devrimi (Umschwung) meydana getirmek için yalnız bir «dış âmile» ihtiyaç bulunduğu vakittir ki, bu terapi yerinde olacaktır. Bununla beraber, kalkınmak için icabeden şartların henüz daha gerçekleştirilmesi bahis mevzuu olan gerideki bir safhaya başka türlü hareket etmek lüzumu vardır. Bu durumda, başka yerde masraflarını tahdit etmeksizin sübvansiyon almaya istekli görünecek istihsal branşları daha az olacağı gibi, o safhada kuvvetini muhafazada devam eden likidite meyli dolayısıyla sübvansiyonların talî tesirleri az ve süratle zail olurlar. Buna rağmen, konjonktürün bu ânında «iştira kudreti zerkinin» tamamen faydasız olduğu da farz ve kabul edilemez; çünkü bunlar ne de olsa likidite meylini tatmine hizmet edeceklerinden para akışının daha fazla azalması vesilesini ortadan kaldırırlar. Şüphesiz bu yardımlardan beklenen muvaffakiyet derhal meydana çıkacak değildir; ancak bu hal, vâzih gören iktisatçıyı, söylediğimiz hazırlayıcı mahiyetteki tedbirleri almaktan menetmemelidir. Nitekim sonbaharda tarlasını süren ve ilkbahar ekimi için hazırlanan çiftçi de, çalışmasının semeresini hemen görecektir, çünkü faaliyetinin neticeleri ancak daha sonra göze çarpacak bir dereceyi bulacaktır.

Eğer kâfi miktarda malî vasıtalar mevcut olursa, daralma hareketini istenilen bir ânda kesmek ve yükselmeye doğru yol almak

mümkün olacaktır^[18]. Fakat istenildiği kadar emre âmade olacak malî vasıtaların elde bulunabileceği hakkındaki bu faraziye iki bakımdan realiteye uymamaktadır. Evvelâ vasıtaların birden finansıman «Simultanfinanzierung» yoluyla tedarik edilmemesi lâzım geleceği söyleniyor ki, bu suretle emre âmade meblâğ tutarı, bir taraftan «fonds» birikmesile teşekkül edecek ve diğer taraftan da mezkûr vasıtalar hali hazırda bir yük tahmil etmeksizin, gelecek nesillere yükletmek tarzında tedarik edilebilmiş meblâğlara münhasır kalmış olacaktır. Halbuki ilerde göreceğimiz gibi, borç almak suretile yapılan «sonradan azar azar finansman» (nachträgliche Sukzessivfinanzierung) veya «önceden finansman» (Vorfinanzierung), hali hazırda konjonktür durumuna hâlel getirmeksizin imkânsız olacağından, hali hazırda varidatı arttırmak istenilmezse, depresyonu yenmek siyaseti için emre âmade vasıtalar, filen esas itibarile evvelce teşekkül etmiş olan rezervlere münhasır bulunacaktır. Bu rezervler ise muayyen ve mahdud olduklarından, depresyonu her ne zaman istenilirse nihayetlendirmek imkânı, şimdilik herhalde şüpheli bir durum ibraz etmiş olacaktır.

III. VARİDAT CEPHESİ

1. Vergi siyaseti.

Depresyon safhasında vergi oranları aynı kaldığı halde, vergi matrahlarının zail olması dolayısıyla vergi hasılatının azalması pek tabiidir. Devletin kendiliğinden artan ve ayrıca şuurlu surette yükseltilecek masrafları neticesinde açık gösteren bir bütçeye doğru yol açılmış olur. Şimdi mesele, vergi siyasetinin bu inkişafa karşı ne

[18] Sarfı iktiza eden vasıtaların miktarı hakkında bir fikir edinebilmek için, Birleşik Amerika'ya dair olan şu tahminleri anlatalım (Kähler, A.: Government Spending, its tasks and limits, «Social Research», New-York, Mai 1939, s.196-97): «Âmme masraflarının 1929 sonbaharında artmaya başladığını farzedelim; senelik tasarrufların o vakitler 10 milyar doları bulduğunu ve sâfi envestismanların tamamen kesildiğini kabul edelim. Bu takdirde her sene 10 milyar dolar piyasadan alınıp çekilmiş olacak ve bu çekilişe âmme masrafları yardım etmiş olacaktı. Hiç şüphesiz bu çekilişe (leakage) âmme masraflarının sebebiyet verdiğini söylemek yanlış olacağı gibi, yalnız âmme teşekküllerinin sarfettiği paranın piyasadan çekildiğini farzetmek dahi yanlış yola götürür. Buna rağmen piyasadan gelen vasıtaların fazlası âmme masraflarını senevi 10 milyar dolara kadar telâfi etmiş olur veyahut başka

tarzda bir reaksiyon göstermesi icab edeceğidir. Prensipte itibarile burada üç imkân mevcuttur: Vergi oranlarının arttırılması, şimdiye kadarki oranların muhafazası veya hafifletilmesi. Bütçenin açık göstermek meylini karşılamak için tabiatile ilk usul elverişli görünür; filhakika tatbikatta şimdiye kadar en ziyade kullanılan da odur. Fakat bununla, bu usulün maksada elverişli bulunduğu da hiç bir surette temin edilemez.

Meseleyi biraz başka şekilde şöylece ifade etmek mümkündür: devlet için depresyon esnasında zuhur eden malî yükler, birden (simultan) mı, yoksa aralık zaman bırakılarak mı (mit zeitlicher Phasenverschiebung) taşınınsın? Eğer bu sonuncu tarzda taşınacaksa bu yükler evvel zamana mı yoksa sonraki bir zamana mı götürülmelidir? Bundan mâda yükler hali hazırda yükletilecekse, en iyi tevzi (dağıtma) tarzı hangisidir? Bu sorulara cevap verebilmek için, her şeyden evvel birden ve tedricî finansman usullerinden her birinin iyi ve kötü taraflarını tahlil etmeliğimiz icap eder.

Hali hazırda yük tahmil etmenin faydası olarak, bütçe açığı meylinin azalmasını, tek mil neticeleriyle birlikte hesaba katabiliriz. Bu neticeler hiç öyle zannedildiği kadar fer'î mahiyette değildirler. Meselâ halkı nezdinde enflasyon hatıraları henüz unutulmamış olan, Merkez Bankasının vaziyeti her türlü şüphenin üstünde olmıyan, yabancı memleketlere karşı borçları büyük bir yekûnu bulan ve âmme teşekküllerinin senelerce istikrazlarla idare etmeleri halkı nezdinde endişe hissi duyuracak kadar klâsik ekonomi ve finans teorilerinin gelenek (ananevî) kuvveti bugün dahi büyük olan bir ülke dahilinde, devlet kredisine karşı itimatsızlık o kadar zararlı tesirleri mucib olabilir ki, bu tesirler, işsizlere iş tedariki ve kredi tevsii siyasetinin doğuracağı faydaları geride bırakacak derecede ileri gidebilir^[19]. Zira para sisteminin ve devlet kredisinin emniyetine karşı beslenecek böyle bir itimatsızlık, paraları saklamak meylini uyardırmak ve çoğaltmak yolunda en kuvvetli bir âmil teşkil edeceği gibi, bizzat bu saklama hareketi de talî deflasyonun meş'um tezahürlerini doğurur. Devlet maliyesinin tehlikeli durumu zuhûr etmeseydi, likidite temayülü çok daha az olurdu; para akışının daralması ona göre daha az ve mecmu' depresyon da daha az şiddetli olurdu. Bundan mâda istikrarsız bir devlet kredisine dolayısıyla istikraz akdi de güçleşmiş olur.

[19] Neumark, F.: Ausgleichsprobleme der öffentlichen Finanzwirtschaft, «Zeit-

Filhakika, devlet varidatı ile masrafları arasındaki fark (Diskrepanz) tan doğan neticeler bazan son derece önemli görünür ve onların depresyonu yenme siyasetinin programı içine alınması icabeder. Vergi oranlarının arttırılması ise, bu neticeleri ta'dil ve belki de kaldırmak için başlıca çareyi teşkil edeceğinden, faydalarını muayyen şartlar dahilinde küçümsememek doğru olur.

Şimdi bir de madalyanın ters tarafına bakalım. Vergi yükünü depresyon esnasında çoğaltmanın, meş'um reaksiyonlar meydana getireceğinde şüphe yoktur. Çünkü iştigal derecesini yükseltmek ve satışları hiç olmazsa eski seviyesinde tutabilmek için yükleri hafifletmenin ilk şartı teşkil ettiği bir sırada, vergilerin arttırılması istihsal faaliyetini yük altında bulunduracak ve fazla ağırlık hissedilecektir. Vergiler esasen teşebbüslerin maliyet masrafları hesabında en az elâstikî olan kalkülâsyon elemanlarından biridir; imdi elâstikiyetin son derece matlub olduğu depresyon safhasında, bilâkis taz-yık böylece arttırılmış olacaktır. Zâten aynî (reel) yükün mamul fiyatlarının alçalması dolayısıyla arttığını da gözden kaçırmamalıdır. Şu halde depresyon durumu müddetinin daha ziyade uzamasına artık hayret etmemelidir, çünkü yükselmeyi vücuda getirecek kuvvetler, hep bir düziye, yeni çöküntüler yüzünden akamete uğratılmış olacaktır. Vergilerin arttırılması dolayısıyla, henüz «sağlam» bulunan teşebbüslerin rantabilitelerine de hâkel gelecek ve bunların uzun veya kısa vadeli kredi bulmaları güçleşmiş olacaktır.

Müstehlikler üzerine konulan malî yüklerin arttırılması neticesinde, satın alma kudretleri ve talepleri azalacaktır. Gerek maliyet masrafı ve gerek sürüm itibarile işletmelerin malî vaziyetinin fenalaşması dolayısıyla, bankalarda, teşebbüslerde ve fertlerde likid kasa ihtiyatlarına karşı, hususî ekonomi bakımından pek doğru olarak, ihtiyaç artacaktır. Fakat bundan sarfınazar, bütçe açıkları dolayısıyla «psychologique» bakımdan devlet kredisinin sarsılması halinde olduğu gibi, objektif vaziyetin makul gösteremeyeceği bir takım para saklamak «thésaurisation» hareketleri vücuda gelmiş olacaktır.

Heyeti umumiyesi itibarile bakılırsa, vergi yükünün çoğaltılması gibi bir usulün tatbiki halinde, para akışının azalmasına intizar etmek lâzım gelecek ve bu hal, vergilerin alçaltılmasından beklenilecek neticeye nazaran daha kat'î ve emin olarak vukua gelecektir. Zira vergilerin hafifletilmesi neticesinde behemehal itimadın sarsılması lâzım gelmez, nitekim depresyon dolayısıyla halkın bütçe açıklarını normal ve tehlikesiz bir hâdise gibi görmiye alışmış olmasını

tasavvur etmek mümkündür. Hattâ halkın bütçe açıklarını, kontrak-

siyonu yenmiye yarıyacak müsbet bir tedbir addetmesi dahi mümkündür. Bu takdirde vergi hafifletmelerinin sadece teşvik ve tahrik edici tesirleri tezahür edeceğinden, netice olarak, vergi oranlarının indirilmesi vaziyetin iyileşmiye doğru bir meyil göstermesini tazammun eyler. Bununla beraber bütün bu tedbirlerin muvaffakiyeti, karşılaştıkları ve mâkes bulacağı psychologique zemine göre belirecektir. Ve fertlerin nasıl bir reaksiyon göstereceklerini ise yalnız muayyen bir memleketin müşahhas konjonktür durumu için evvel-den kestirmek mümkün olur, yoksa bunu umumî şekilde tasvir etmek asla kabil olamaz.

Bununla beraber, vergilerin arttırılması halinde deflasyon tesirlerinin behemehal hasıl olacağı, halbuki «tedricî finansman» halinde hiç olmazsa masraf fazlası evvelden birikmiş ihtiyatlarla karşılanabilirse- bir itimatsızlık havasının vücuda gelmeyeceği söylenebilir. Binaenaleyh halkının bütçe açıklarına karşı menfi bir reaksiyon gösterdiği ve bu reaksiyonları telâfi için derin ve şümullü tedbirlerin alınmasını arzu etmediği memleketlerde, konjonktür daha yükselme safhasında iken, sonraki depresyon safhasında varidat azalmasının ve masraf çoğalışının vukua geleceği düşünülerek lâzım gelen tedbirler alınmalıdır.

Vergilerin arttırılması suretile «birden finansman» usulünün tathiki neticesinde hasıl olan deflasyonist tesirin derecesine gelinece[20], vergi yüklerinin çoğaltılması neticesinde fertlerden iştira kudretlerinin alınıp çekilmesinin, vergi zamları olmasaydı paralarını ya emtia iştirasına sarfetmeleri veyahut yerinden kımıldatmamaları şıklarına göre, mezkûr tesirlerin değişik şekillerde tezahür edeceği âşikârdır. Bahis mevzuu olan mesele, devletin kapitali müsmir surette kullanılacağı bir yerden mi çektiği, yani istihsal vetiresine âmâde olarak, çekilen miktar kadar azalmış bir kapital mi kaldığı yoksa vergi varidatının, kullanılmıyarak saklanmış bulunan paralarla mı temin edildiğidir. Bundan başka, vergileri ödeyebilmek için miktarları ticarî muamelât ve bu muamelelerin rizikolarile taayyün eden kasa mevcutlarının (ankeslerin) azaltılacağına veyahut (lüzumundan fazla) çoğalmış olan saklı paraların alınacağına göre bir tefrik yapmak lüzumu vardır.

Munzam vergi varidatının, devlete verilmeseydi istihsal vasıtaları tedavülü içinde devretmiş olacak vasıtalarından mürekkep ol-

[20] Kobbelt, E.: Öffentliche Anleihepolitik und Konjunktur, Basel 1935,

ması halinde, vergi cibayetine, ilk önce, işleri kuvvetle daraltacak bir tesir yapacağı âşikârdır. Vergiye giden para ne kadarsa ilkin para akışı tam bu miktar kadar azalır, çünkü o vakte kadar âtil duran paraların, giden paraların yerine kaim olması muhtemel değildir. Ancak bu yalnız birinci merhalede böyle olur. İkinci merhalede, vergi hasılatı yeniden sarfolunur, ve şimdi bu paranın ne gibi maksatlara tahsis ve sarfedileceğini tetkik etmek lâzımgelir. Bazı mühim olmıyan istisnâlardan sarfınazar edilirse, paraların yeniden sarfedilmelelerinden sonra, sirkülâsyon sayesinde getirecekleri faydaların evvelkine nazaran daha az olacağını tahmin eylemek caizdir. Bu suretle para akışı azalacağından, depresyon daha ziyade şiddet kesbedecektir. Filhakika «birden finansman» ın alışılan ve adetâ kaçınılmaz olan neticesi bundan ibarettir.

Hiç şüphe yok ki, devlet, *aktüel* yâni tedavül halinde bulunan iştira kudretine dokunmıyarak, *latent* yâni müessir olmıyan satmalma kudretine el koymayı da düşünebilir. Diğer bir ifade ile: vergi kaynakları, mümkün olduğu kadar *thésaurisé* yekûnlardan, ve tabiatıyla bilhassa objektif bakımdan lüzumdan fazla olan meblâğlardan mürekekp olmalıdır. Zira rizikoları telâfi etmiye muhtaç olan kasa mevcutları vergiye tabi kılınırsa, bu paraların herhangi bir suretle tekrar yerine konulmaları lâzımgelir. Çünkü bu paralar her ne kadar «saklı paralar» ı teşkil ediyorlarsa da, ifa ettikleri fonksiyon elzem olduğundan, kendilerinden feragat edilemez. Eğer bunlar depresyon safhasında büyük yekûnlara baliğ oluyorsa, bu hal «mübalâgalı» bir emniyet ihtiyacından ileri gelme değil, vaziyetin gösterdiği kararsızlık dolaşısıdır.

Bu sebepten dolayı «lüzumundan çok fazla para saklayışları» na bakılmakla iktifa edilmek istenilirse, mesele maalesef şu şekilde tecelli eder: «Vergi tekniği ne kadar incelendirilirse edilsin, istihsale lâzım olan kapitali ahkoymıyan servet elemanlarını vergiye tabi kılmak yine de mümkün olmayacaktır. Binaenaleyh hakikî (materiel) servet vergisini, finans siyaseti sahasında en cür'etli tecrübelerden sayan Röpkeye^[21] hak vermek icap eder.

Bu suretle «birden» tarzda finansmanın doğurabileceği meselelerin mahiyeti belirmiş olmaktadır. Ekonomik sirkülasyondan para meblâğlarını çekmeksizin munzam vergiler koymak veyahut mevcut vergi nisbetlerini arttırmak mümkün bulunacak olursa, hali hazırı yük altında tutmayı haklı göstermek kolay olacaktı. Halbuki ancak

«objektif bakımdan makul olmıyan saklı paralar» vergiye tabi kınınsalar dahi, bu gibi saklı paralar bulundurma saik olan likidite temayülü (Liquidätsvorliebe) böylece ortadan kalkmış olmayacak ve bu temayül tesirini icrada devamdan halî kalmıyacaktır. Ekonomi süjeleri, muayyen seviyede likid bir ihtiyat akçesi tutmak lüzumunu hissediyorlarsa, bu para mevcudu vergiler yüzünden azaldığı takdirde -devlet organları bu rezervleri ister «fazla» addetsin, ister etmesinye onu tamalmamıya bakacaklardır. Binaenaleyh bu şahıslar vergi yüklerini «telâfi» etmek kastiyle, nerede mümkün olursa, diğer masraflarından kısacaklarından, «birden» finansmanın en müsait, en ehven halinde bile, para cereyanının azalması meselesi karşımıza çıkmış bulunacak demektir.

İşte azalma, rantiyelerin, müteşebbislerin veya bankaların, biriktirip saklamış(thesauriert) oldukları paralarının bir kısmını devlete bırakmak mecburiyetinde kaldıklarını müteakip, yeniden likid vasıtalarına sahip olmak gayesiyle, kendilerine borçlu şahıslardan paralarını geri istemeleri şeklinde, tecelli eder. Bu azalma, vergiden kaçınmak arzusuyla, kapitalin memleketten kaçması (Kapitalflucht) tarzında da kendini gösterebilir. Her ne kadar rezervlerin tamamlanması her çeşit gelirler için kabil olmayacaksa da, heyeti umumiyesi bakımından gerek yatırılmıya hazır kapitalin arzı ve gerekse metalara karşı talep azalmıya yüz tutacaktır. Şu halde demek oluyor ki, para akışına halel getirmiş olmaksızın yapılmak istenilecek olan bir «birden finansman», en müsait şartlar altında dahi, kabil olamaz.^[22] Bununla beraber «birden» şekilde finansmanın hiç olmazsa kısmen mutlak surette tatbikının iktiza ettiği haller olabilir, nitekim eskiden teşekkül etmiş fonds'larla önceden finansman (Vorfinanzierung) imkânlarının ve depresyona karşı gelmek için lüzumlu görülen masrafları ödemiye kifayet etmediği vakitler, böyle bir vaziyet hasıl olabilir. Fakat o takdirde yapılacak şey, malî vasıtalar tedarikinin mucip olduğu daraltıcı (restriktionistisch) tesirin, harcaşılar sayesinde vücuda gelecek genişletici (expansionist) tesirle bol bol telâfi edilmesini mümkün kılacak şekilde hareket etmekten ibarettir.

Şimdi bir de *tedricî*(successif) *finansmanın* iyi ve fena taraflarını, ve bilhassa *fonds teşkilinin* depresyon siyaseti bakımından tesir-

[22] Pechota, W.: Das Problem der Staatlichen Arbeitsbeschaffung, Zürich 1938, s.21.

[23] Jèze, G.: Cours de science des finances, Vol.II.: Théorie du crédit public,

lerini inceliyelim. Herşeyden evvel, vergi çoğaltmalarından doğan mazarratların artık bahis mevzuu olmaktan çıktığı söylenebilir. Fakat aynı zamanda vergilerde yapılacak tenzilâttan doğacak tehlikeler de görünmez olur, çünkü bütçe açıkları evvelce toplanmış olan ihtiyat akçeleriyle kapatılabilir. Hiç şüphesiz ki bu hususta fonds'larm bütçe açığını, yalnız aynı seviyede kalan vergi nispetleri halinde değil, alçaltılmış olacak vergi nispetleri vaziyetinde de, karşılayacak miktara erişmiş olmaları şarttır. Depresyon safhasında masrafların fazla olacağı ve aynı zaamnda varidatın azalacağı teemmül edilirse, bu cihet geçen yükseliş esnasında muazzam meblâğların ihzarını istilzam edeceği anlaşılır. Fakat bir kere bu ihtiyat akçeleri hazırsa, daralma (kontraktion) devresinde fevkalâde hayırkâr tesirler ikama elverişli olacaklarına şüphe yoktur. Bu gibi ihtiyatlar daraltıcı tedbirlere başvurmadan sarfınazar ettireceği gibi, «başka yerlerde» zarar vücade getirmeğe hacet kalmaksızın, tâlî deflâsyona karşı mücadeleye de hizmet ederler. Bu suretle tâlî deflâsyon da şiddetinden hayli kaybeder, zira artık para saklama hareketinin genişletilmesi için esaslı sebepler ortadan kalkmış olur. Devlet kredisinin tehlikede olduğu veya millî para ile yabancı memleketlerin paraları arasındaki nispetlerin (Währungsparität) muvazenelerini muhafaza edemeyecekleri hakkında halk nezdinde artık bir endişe kalmıyacağı gibi, işsizliğe ve sürümün azalmasına karşı da ihzar edilmiş bulunan malî vasıtalar yardımıyla enerjik bir müdahaleye imkân hasıl olur. Bu suretle depresyon daha az şiddetli bir mahiyeti haiz olacağından o nisbette daha kolay ve daha çabuk yenilebilir.

Anticipation kredisi^[24] şeklindeki tedricî finansmanı, yâni borç olarak yapılan finansmanı daha ilerde istikraz siyaseti sırasında göreceğiz.

Şimdiye kadarki mütalâaları hülâsa edecek olursak, fonds teşkili siyasetinin, depresyonda vergi tezyitleri siyasetine ve «speding policy», yâni harcaş siyasetine her halde üstün olduğu anlaşılır. Tatbikinün müessir olması hususunda lüzumu olan şart, bittabi, henüz daha yükseliş esnasında iken, sistemli ve uzun müddetleri gözönünde tutan bir konjonktür siyasetidir.

Buraya kadar depresyon esnasındaki vergi siyaseti meselesini ana hatlarıyla gözden geçirdikten ve fonds vasıtaları sarfının ve aynı zamanda vergi nispetlerinin tenzilinün bu hususta en iyi çare olduğunu

[24] İlk defa bu terimi Fick şu eserinde kullanmıştır: Finanzwirtschaft u. Konjonktur. Jena 1929 s. 78

tesbit ettikten sonra, şimdi *hangi vergilerin* tenzili münasip olacağını düşünelim. Bu hususta iki hareket noktası belirmektedir. Bunlardan biri müteşebbisin hesaplarında maliyet masrafının elemanlarından olan vergilerde tenzilât yapmak suretile istihsal faaliyetini canlandırmaktır. Bu kategori altında, umumî muamele vergisile ham maddeler ve yarı mamuller üzerine mevzu gümrükleri anlamalıdır. Bunun gibi ücretler üzerine konulmakla beraber patronlar üzerine inkâs eden vergiler de bu kategoriye dahildir. Diğer taraftan vergileri tenzil ederken, istihlâke hız vermek bahis mevzuu olabileceğinden, bu takdirde müterakkiyetin en aşağı kademelerinde bulunan gelir vergisi mükelleflerinin yükünü hafifletmek yerinde olur. Muamele ve istihlâk vergilerinde yapılabilecek olan tenzilât aynı maksada hizmet eder.

Tenzili depresyon esnasında ekonomik faaliyetin gidişi üzerine faydalı surette tesir icra edebilecek olan bir vergi nev'i varsa, o da şüphesiz yeni investisyonlar üzerine konulan vergilerdir. Çünkü kalkınmayı harekete getirecek olan «ilk kıvılcım»^[25] olsa olsa ancak bu yeni investisyonlarla husule gelebilir. İmdi investisyon faaliyetini, bu faaliyette mündemiç olan müteşebbislerle birlikte harekete getirmek için, depresyon siyasetine ait en müessir vergi tedbiri olarak müsmir bir halde çalışan bütün kapital tesisatını vergilerden muaf bırakmak hatıra gelir. Fiilî sahada böyle bir tedbirin tatbiki için belki, müteşebbislerin yeni investisyonları ya tamamen veya kısmen, her vakit için veya muayyen bir devre için, vergi bilânçosundan tenzil etmelerine müsaade edilmesi düşünülebilir, yâni bu meblâğlar, ya vergiye tabi olmazlar veyahut ancak kısmen ve muayyen müddete münhasır olarak vergiye tabi olurlar.

Şayet bu tedbir radikal bir tarzda tatbik olunursa, investisyonların rantabilite şanslarını kuvvetli surette artırmağa hizmet edebileceğine şüphe yoktur. Böyle bir tedbir, aynı zamanda, gösterilen müsaadelerden istifade yolunda, müteşebbisleri bu fevkalâde fırsatı kullanmağa teşvik eder. Bu kolaylıklar dolayısıyla yeni investisyonlara derhal cesaret etmeseler bile, müteşebbisler hiç olmazsa yenileştirme (*Ersatz*) investisyonlarında olsun bir faaliyet göstereceklerdir. Millî ekonominin bu reel kapital (Sachkapital) ile teşhizi ise, istihsal vasıtalarının asrîleştirilmesi sayesinde, gelecek yükselme safhasında

[25] Almancası «Initialzündung» olan bu kelime, daha ziyade Alman iktisatçıları tarafından otomobilin ilk hareketinin mekanizmasına teşbih için, kullanılmaktadır.

rekabet kabiliyetinin daha fazla olması ihtimalini tazammun eder. Bundan başka yeni envestismanlar için vergilerde tenzilât yapılması sayesinde, yeni istihsal usullerinin ele alınması, teknik icatların kullanılması teşvik edilmiş olacağından, bu suretle, istihsal faaliyetinin büyük bir kısmı itibariyle akamete mahkûm olduğu ve şahsî teşebbüsün körlendiği memleketlere kıyasen, bir rekabet üstünlüğü hasıl olur.

Bu hususta, bazı gümrükler hususî bir durumda bulunmaktadır. Muayyen gümrük nisbetlerinde tenzilâtın vücade getirilmesi usulüne mukabil, depresyon zamanında devletlerin hemen hepsi, gümrük duvarlarını yükseltmeğe ve ithalâta karşı mevziî olan başkaca engelleri kuvvetlendirmeğe bakmaktadırlar. Bu tedbirleri haklı gösterecek surette bir takım sebepler ileri sürülebilir. Bir gümrük resminin ihdası veya tezyidi, ithalât yapan memleket için genişletici (expansionistich) bir âmil vücade getirmek mânasını ifade eder. Tediye bilânçosunun denkleşmesi temayülü ancak *uzun bir müddet sonra* tesirini gösterebileceği halde, *hali hazırda* iç piyasanın yerli mallara hasredilmesi dolayısıyla, uyandırıcı (stimulierend) bir tesirin vukua geldiği müşahade olunur.^[26]

Hiç şüphe yok ki, iç piyasadaki bu teşvik, konjonktürel daralmayı mülâyimleştirmeye ve bu daralmanın hüküm süreceği müddeti kısaltmaya elverişli bir faktör teşkil eder.

Mamafih bu noktayı tesbit ederken mühim bir tadil zikretmenin lüzumu vardır. Canlandırıcı tesirin vukubulması için, ithal engelinin *tek* bir memleket tarafından yapılması ve diğer memleketlerin buna karşı bir reaksiyon göstermemeleri lâzımdır. Hakikatte bu hal nadiren vukua gelir. Diğerlerinin mücadele (*retorsion*) tedbirlerine baş vurmadıklarını farzetsek bile, onların dahi depresyon siyaseti cümlesinden olarak ithalâta karşı manialar ihdas etmek çaresini aradıklarını hesaba katmak yerinde olur. Bu suretle gümrük resimlerini tezyit

[26] Bir gümrük resmi ne vakit ihdas veya tezyit olunursa olunsun, bunun ithalât memleketi için canlandırıcı bir tesir vücade getireceğini söylemiş bulunuyorsak ta, bu sözümüz tamamiyle doğru olamaz. Ancak o memleket ihtiyacını karşılayan malları, yüksek maliyet masraflarına dahi olsa, kendi kendine imal edecek iktidarda olursa, doğrudur, ve bundan maada, azalan ithalâtın yerini tutacak malların daha ziyade kuvvetle talep edilebileceği mamuller için varittir. Halbuki talebin bu istikamet değiştirmesinin «tam müsavi» bir halde veya hiç bir suretle hedefini teşkil etmiyen memuller için doğru olamaz. Bu emtia kategorisi hakkında bir gümrük tezyidi de istihdaf edilmeyecektir, çünkü bundan dolayı muhtemel olarak

etmiş bulunan memleketlerin gümrük engelleri ihdas etmeleri dolayısıyla vukua gelecek daraltıcı tesirler yüzünden akim kalmış olur. Bütün bu düşünceleri bir araya getirirsek, *Haberler*'in^[27] şu sözünü tasdik etmiş oluruz: «... Son depresyon esnasında her memleket, kendi durumunu himayeci tedbirlerle ıslaha yeltenirken, umumî konjonktürel daralmayı şiddetlendirmeye hizmet etmekten başka bir şey yapmış değildir...». Zira şu ciheti gözden kaçırmamak lâzım gelir ki, ithalât eşyasına karşı talebin gerilemesi, yerli mallara talebin mukabil artmasıyla tam surette telâfi edilmiş olmaz, çünkü i  fiatlar bir yükselme temayülü gösterecek ve hiç olmazsa yabancı memleketlerdeki fiatlar kadar derhal d şmiyeceklerdir. Gümrük himayesine nail olan mamullerin fiatları, cihan piyasası fiat seviyesine çıkmazsa, o vakit te iç piyasa istihallerini canlandırmağa lüzum ve ihtiyaç olmaz, ve gümrük bu takdirde istihdaf edilen maksada zaten uygun düşmemiş olur.

Bütün bu itirazlara rağmen, ithal engellerinin doğurdıkları ihracat azalışı müstesna, her cihet e müsait tesirleri vücude getirebileceği bir hal tasavvur edilebilir. Depresyon safhasında pek çok defalar vakidir ki, istihsal tesisatı tekmi  istihsal şubesinin kapasitesinin fazla büyük bulunması, veya, tekrar düzeltilemeyecek surette, güçlükler karşısında olan istihsal aleyhine talep istikametinde değişiklik husul  dolayısıyla, devlet yardımı olmazsa kıymetlerinden kaybetmek tehlikesine d şerler. şayet sal hiyetli devlet makamları, talep istikametindeki inhirafın (Nachfrageverlagerung) devamlı bir mahiyeti taşıdığına veyahut ekonomik bir kalkınma sırasında da olsa, muattal kalmış bulunan istihsal kapasitesinin baki kalacağına haklı surette kani olurlarsa, istihsal tesisatının er geç şu veya bu şekilde tahdidine mecburiyet elvereceği aşık ardır. Devlet müdahale etmezse, bu vetire şu şekilde seyreder, yâni marjinal teşebbüsler   ker ve işde kullanılan sabit kapital o kadar kıymetinden zayi eder ki istihsal böylece azaltılmış olan yeni defter kıymetleriyle, k r hasıl olacak tarzda, yeniden mümkün bir hale gelmiş olur. Fakat eğer karteller mevcutsa, en fena çalışan işletmeler satın alınır ve bunların işlemesi durdurulur, veyahut rakabet belki yeniden hararetlenir ve bu sırada «lüzumsuz» teşebbüsler bertaraf edilmiş olur.

İşte bu vaziyette, devlet gümrük siyasetiyle -yahut, yalmız iç ticaret metaları bahis mevzuu ise, sübvansiyon siyasetiyle- kıymetten düşmek tehlikesinde bulunan istihsalieri muvakkat bir himayeye

mazhar kılarak faydalı bir şekilde müdahale etmiş olur. Muvakkat diyoruz, bundan maksadımız, devletin, tedbirlerini tatbik ederken, istihsal kapasitesinin daha ziyade büyültülmemesi, ve fakat sadece mevcut tesisattan, teknik ve ekonomik kıymetlerini «tabii» bir halde olarak zayi etmelerine kadar, istifade edilebilmesi şartını koşacağıdır. Talep vaziyetine nazaran «lüzumsuz» telâkki edilebilecek bir fabrikanın makineleri daha beş sene istihsale yarayabileceklerse gümrük ve sübvansiyon himayesi yalnız bu mühlet için bahşedilmeli, ve bu devre esnasında ancak, devrenin devamınca behemehal lâzım olan istihsal-lerin icrası için iktiza eden yenileştirme envestismanlarıyla iktifa edilmelidir. İşbu tedbir sayesinde tesisatın kıymetten düşmesi dolayısıyla, alacaklılar, borçlular, işçiler ve diğer zarar görebilecek olanlar için husulü muhtemel felâketlerin önü alınmış bulunacak ve diğer taraftan istihsal bünyesinde esasen mevcut hatalardan hiçbir muhafaza edilmiş olmayacaktır. Talebin yeni duruma intibakı, daha yavaş ve daha az sarsıntılarla müterafık olsa dahi kuvveden fiile geleceği gibi, aynı zamanda sosyal politikanın mevzularına da bir dereceye kadar riayet edilmiş, işsizliğin önü alınmış olacak, iflâsların ve konordatoların sayısı azalacak ve alacaklılar korunacaktır.

O halde teklif olunan çare bizatihi muhakkak tavsiyeye şayandır. Ancak bazı müterafık haller de buna inzımam etmektedir ki, bunlar zarurî bir şekilde ona bağlı olmasalar dahi, mezkûr çareyi fiilen az çok şüpheli bir durumda gösterirler. Bir gümrük veya sübvansiyon himayesi pratik ve politik bakımdan, hemen hemen daima, sürekli bir şekil almak temayülünü haizdir. Bundan istifade edenler, himayenin tatbikinin uzatılmasını sağlamak için her türlü vasıtalarla başvururlar. Eğer bu işleri görmiye memur makamlar son derece mukavemet göstermezlerse, tedbirler, müddetlerinin geçmesine rağmen, kaldırılmıyacaklardır, çünkü bu tedbirlerin gölgesinde, onların muhafazasında kuvvetle ilgili olan gruplar teşekkül etmiş olacaktır. Hususî ekonomi düşüncesiyle faaliyette bulunan bir müstahsil, daha birkaç yıl müdetle rantabl bir halde çalışabilecekken, istihsal vasıtalarını yenileştirmeye ihtimam edememek ve koruma müddetinin hitamını müteakip istihsal faaliyetini bırakmak düşüncesine bir türlü akıl erdiremez. İşte müstahsil bunun için gerek bu gibi emirlere ve gerekse sonradan yapılması iktiza eden tadilâta (Umstellung) karşı muhalefet gösterecek ve şimdiki faaliyetinin zahmete değer olmasını temin eden esasın ilerisi için de muhafaza edilmesine çalışacaktır. Eğer o buna muvaffak olursa, ancak muvakkat bir zaman için tasavvur edilen ve

ancak bu itibarla millî ekonomi namına haklı gösterilebilecek bulu-

nan himayeden beklenen gaye tahakuk etmemiş demek olacağından millî ekonomi için faydadan ziyade zarar vukua gelecektir. Fakat fiiliyatta sosyolojik-politik sebepler dolayısıyla, himayeciliğin ekseriyetle ebedileşmesini hesaba katmak lâzım geleceğinden, tazammun ettiği tehlike düşünülerek, baştan böyle bir tedbire müracaat edip  tmemek lâzım geleceği meselesi ciddi surette vazedilmekle hata edilmiş olmaz.

Bu bahse taall k eden sözlerimizi bitirmeden evevl, devletin depresyona karşı alacağı tedbirler meyamnda vergileri artırmak bahis mevzuu ise, *hangi vergilerin* hususile artırılması muvafık olacağı sorusunun cevabını vermiye çalışalım. Ne zaman bütçe açıklarının ve borçlanmanın konjonktürel neticeleri, vergi tazyikını çoğaltmaktan doğacak restriksiyon tesirlerinden daha fena olursa ve önceden finansman (Vorfinanzierung) kâfi derecede malî vasıtaları temin edemezse, o vakit vergi nisbetlerini artırmak zarureti baş gösterir. Bilhassa önceden geçirilmiş olan yükseliş safhasından kalma hiçbir ihtiyat akçesi mevcut değilse ve fakat vaziyet -meselâ sil hlanma veya işsizlere iş tedariki dolayısıyla- harca ışların büyük  l de çoğalmasını istilzam ediyorsa, işte asıl o vakit vergiyi artıрмаđa zaruret hasıl olur.

 ř hayatında bir vazifesi olmıyan saklı paraların, vergiye tabi tutulması en ziyade arzuya şayan olmakla beraber, hazine bunlara oldukları gibi doğrudan doğruya dokunmak imk nına malik olmadığı için, henüz çalışmakta olanların umum gelirinden bir kısmına el surek, elde edilecek vergi hasılatı yoluyla işsizlere iş tedarik etmek gibi bir çare hatıra gelebilir. Böyle bir maksada tahsis edilen ücret vergisi, mükelleflerin patronlarına inik s etmezse, pek te öyle zararlı tesirler ika etmez.  şbu vergi hasılatı mükelleflerin elinde kalsaydı tasarruf ve saklama hususlarına hizmet edeceği halde ücret tesviyelerinde kullanıldığı takdirde hemen hemen tamamen istihlâk için sarfedileceğinden hiç olmazsa muvakkat bir müddet, para akışının genişlemesi imkânı vücude gelmiş olur. Ancak birçok tecellileriyle realitede husule gelecek tesirlerin seyrini takip ve tesbit edebilmek için, diğer müteaddit faktörlerin de gözönünde tutulması lâzım gelir ki, biz bunları burada yakından tetkik edecek değiliz.

2. *İstikraz siyaseti.*

Konjonktür siyaseti bakımından tesirleri itibariyle, depresyon esnasındaki istikraz siyasetinin    muhtelif tezahür şekli ayırt edile-

bilir. Bunlardan biri fonds vasıtalarının tamamıyla mefkut olması halinde, depresyon siyasetinin hali hazırdaki masraflarını karşılayabilmek üzere mebzul miktarda «konjonktürel anticipation kredileri» tedarik etmenin lâzım geldiği vaziyettir. Böylesi bir nevi tedricî (successif) finansmandır, bunda malî tekâlif gelecek konjonktür kalkınmasına yükletilir. İkinci şekil, eskiden toplanan ihtiyatlar sayesinde, devlet ihtiyaçlarının karşılanması için para ve sermaye piyasalarına müracaate hacet bırakmayan vaziyettir. Üçüncü şekil, geçen yükseliş safhasında pek bol fonds vasıtaları toplandığından, yalnız yeni emisyonlara lüzum hissedilmemekle kalınmıyarak evvelce alman borç paraların alacaklara ödenmesinin de mümkün bir hale gelmesidir. Her nekad son iki imkân şimdiye kadar henüz tahakkuk etmiş değilse de, tazammun ettikleri faydalar dolayısıyla burada tetkike değerler.

Bununla beraber ilkin, daralma safhasındaki istikraz siyasetinin «normal» şeklini düşünelim. **Weyermann**'a^[28] göre, kredi alınması olsa olsa tecil edilmeyecek olan işlere ait masrafların hali hazırda bırakılmasına ekonomi durumunun imkân vermediği vaziyetlerde, yerinde olabilir. Binaenaleyh yapılan masrafların, sonunda bundan istifade edecek ve menfaat görecekler tarafından ödenilmesi münasip olur. İstifade istikbalin olacaksa, masrafların istikrazlarla finanse edilmesi makul olur.^[29] Bu itibarla konjonktür siyaseti masraflarından doğan malî yüklerin taşıma hususunun, sonraya atılmasında bir mahzur görülemeyeceğine şüphe kalmaz. Ancak mesele bunda değil, depresyon esnasında borçlanmanın elverişli olup olmamasıdır. Bu hususta şu iki noktayı gözönünde tutmalıdır: bunlardan biri, bu gibi tedbirlerin doğurduğu ruhî reaksiyonlar, diğeri depresyonun seyri üzerinde vukua getirecekleri «maddî» neticelerdir. Her ikisi de borçlanmanın uzun vadeli, kısa vadeli veya dalgalı şekilde vukubulmasına ve bir de tahvilâtın ya Merkez Bankası, hususî kredi müesseseleri veyahut halk nezdinde mi plâse edilmiş olmasına göre başka başka şekiller alırlar. Nihayet devletin kâğıt para çıkarması hatıra gelebilirse de, bu şıkkı mutalâalarımızdan dışarı bırakıyoruz.

Ruhî reaksiyonlar son derece çeşitli olabilirler. Böylece, ekonomi süjeleri istikraz dolayısıyla imkân sahasına giren aktif konjonktür

[28] **Weyermann, M.R.**: Theorie des öffentlichen Kredits, «Handbuch der Finanzwissenschaft», 2. Band, Tübingen 1927, s.532.

[29] **Suchan, F.**: Konjunkturpolitik als Aufgabe der öffentlichen Finanzwirt.

siyaseti sayesinde yeniden itimat ve emniyet hissi besliyerek, işlere para tahsisine heves edebilirler ve bu suretle para akışı nisbî ve hattâ mutlak mânâda genişliyebilir veyahut kalkınma başhyabilir. Fakat bir de bunun aksi hal vukua gelebilir, yâni devletin borçlarının artışı herkesi endişeye sokabilir ve bu yüzden likidite temayülü ziyadeleşebilir.^[30] Bu suretle bittabi tâli deflâsyon daha da şiddetlenir. Bu iki ruhî reaksiyondan birincisi düşünülebiliyor ve beklenébiliyorsa anticipation kredilerinin tedarikinde bir mahzur olamaz. Fakat bu itimadın yerine emniyetsizlik hissi kaim olur da Merkez Bankasına (ve böylece paranın istikrarına) ve kredi banklarına varıncaya kadar sirayet ederse, depresif bir tarzda vukua gelecek olan bu ruhî amiller genişletici tesir vücade getirmek yolundaki maddî zahmetleri boşa çıkarabilir.

Para ve kapital piyasalarında hasıl olabilecek tesir ve neticelere gelince, merkez bankasındaki borçlanmanın, mezkûr piyasalardaki kredi verme işine dokunması zarureti yoktur; yeter ki merkez bankasının banknot karşılığı olarak devlet tahvilâtını almasına veyahut hiçbir karşılık bulundurma hükümlerine bağlı olmamasına müsaade edilsin. Tahvilât hususî bankalara satılırsa, bu hal kıymetli evrakın açık piyasa siyasetinde tatbik edilen satış tarzına benzer ve orada olduğu gibi kredinin azalması hususunda son derece âmil olur. Bu mahzura arşı, kıymetli evrakın rediskont edilmesi kabul olunacağını ilân etmek veyahut bu gibi evrak, kredi ihdasına esas teşkil edebilen likid kasa rezervleri gibi nazarı itibara almak suretile bir dereceye kadar çare bulunabilir. Piyasaya yeni çıkarılan devlet tahvilâtı halkın, veya endüstri, ticaret, sosyal sigorta müesseselerinin ilh., ellerine geçerse, bu hal ekseriyetle herhangi suretle, kredi tedarik etmek isteyen hususî şahısları kredi bulmak yolunda müşkül bir vaziyete sokar.

Mamafih müelliflerin ekserisi bu telâkki tarzını reddetmektedir. Bu itirazlardan birinde deniliyor ki:

«Mevcut tasarruf meblâğlarından istifade için devletin bu sermayeleri çekmesi yüzünden hususî ekonominin «hakikî yükselme» sine muktazî malî vasıtaların ellerinden alınmış olacağı hakkında itiraz vârid değildir. «Normal depresyon» esnasında mevcut tasarruf meblâğlarının büyük bir kısmı para bolluğu dolayısıyla ekonomi sü-

[30] Neumark, F.: Der öffentliche Haushalt unter der Einwirkung der bestehenden Kreditschwierigkeiten. In: Diehl, K.: Wirkungen und Ursachen des hohen

jeleri tarafından kullanılmıyacağından, tasarruf meblağlarının nafia işlerini vücuda getirmek için sarfedilmesi halinde «hususî ekonomi» kendisine lâzım olan malî vasıtalarından mahrum olmaz. Hususî ekonominin emrinde daha sonraları dahi, ileriki yükselmeyi finanse etmeğe muktezi kapitalin kalmıyacağıma dair olan görüş, aynı suretle yanlıştır.^[31] Bu iddiaları desteklemek yolunda ileri sürülen deliller filhakika kanaat verir gibi görünmektedir. İlk para piyasasında, daha sonra kapital piyasasında da hüküm süren büyük seyyaliyet dolayısıyla, faiz nisbetlerinde bir artış görülemez; sadece başka şartlar altında istihsale tahsis edilmeyecek olan meblâğlardan istifade edilmektedir.

Bununla beraber bütün bu mülâhazalar yürütülürken, bazı noktalar gözönünden kaçırılmaktadır. Filvâki devlet konversiyon'ları ve yeni emisyonlarına rağmen kapital piyasasındaki faiz hadlerinin, bu yüzden artmış olmaları hususunda mücbir bir sebep hasıl olamaz. Fakat bunun mânası, fi'len tezahür edecek şekilde, *mutlak* olarak hiç bir artışın husule gelmiyeceğidir. Maamafih, faiz hadlerinin inmelerinde devamı menedilmiş ve -devlet emisyonları olmasaydı, gelişecek olan faiz hareketlerine kıyasen- *nisbî* şekilde bir artışın husule gelmesi mümkündür. Bu suretle «zâhiren» en cüzî bir tesir dahi müşahade ve tesbit edilemediği halde devletin istikraz siyasetinin kredi isteyen hususî şahısların tasarladıkları envestismanlara ait şartları fenalaştıracağına şüphe yoktur.

Hattâ, ya muattal bir halde duran veyahut devlet tahvilâtına yatırılacak olan kapitallerin mevcut olacağını kabul etsek bile, işbu vasıtaların devlet tarafından çekilip alınması yüzünden, hususî ekonomiye hâlel gelmiş olması ihtimalden dışarı değildir. Zira devlet tahvilâtı piyasası, kapital piyasasının diğer kısımlarından ayrı bir piyasa değildir. Eğer devlet tahvilâtı piyasası son derece seyyâl bir halde ise ve bu piyasadaki malî vasıtalar istikrazların satın alınmasına yaramazsa bunların bir kısmının, sâbit faizli diğer tahvilât piyasasına, hattâ belki de buradan temettü getiren evraka doğru akacağına şüphe yoktur. Öyle haller hakikatte nâdiren vukua gelir, zira envestisman kapitalleri münhasıran devlet için mahfuz (rezerve) ve devlet bu meblâğları kullanmak istemezse, kapitaller «thésaurisé» edilmekte devam ederler. Eğer vasıtalar kapital piyasasında arzediliyorsa, âmme idaresinin bunları almak istemediği taktirde, diğer taliplerin de

[31] Carrat, E.: Der Staat und die Weltwirtschaftskrisis, Berlin, 1932, S. 111.

emrine âmade kılınmaları muhtemeldir. Bu münasebetle resmî veya yarı resmî sîfata haiz olarak kazanç getiren teşebbüsleri, banka ve endüstri obligasyonlarını hatırlamanız kâfidir.

İmdi devlet kendi maksatları için kapital piyasasına müracaat ederse, tahvilât piyasasında hiç bir « fazla tazyik » tesiri vücade gelmez ve bu suretle vasıtaların diğer kısmî piyasalara doğru akışı hasıl olmaz. İşbu « komşu piyasalar » daki faiz hadleri, bu münasebetle, munzam arzın hasıl olmadığı hale kıyasen, daha yüksek bir seviyeyi muhafaza ederler. Müstahsillerin kredi talepleri, âmme idaresinin hiç bir emisyonu tevassül etmediği hale kıyasen, daha yüksek fiatlarla tatmin edilebilir. Bu hal bittabi, tahmin edilebilecek kredi taleplerine ve binaenaleyh hususî envestismanların daha az olmasını icap ettirir.

Bu muhakemeyi tamamlamak için, bir de, hakikaten thésaurisé edilmekle kalan veya devletin emrine âmade bulunan kapital kısımlarını gözden geçirelim. Bu hususta belki - bu arzın yukarıda bahsettiğimiz « fazla tazyik » i takviye edişinden sarfınazar - diğer taliplerin müessir olacaklarını istidlâl ve tesbit etmek mümkün olmuştur. Fakat bu söz ancak hali hazır için doğru olabilir. Zira kapitallerin şimdi her ne kadar âmme idaresi için mahfuz olmaları riayeti mevcutsa da, bundan, istikbalde de böyle olacağı mânası çıkarılamaz. Bilâkis şunu kabul etmek lâzımgelir ki, dividend (temettü) getiren evrakın kurları yükselmeğe başlar başlamaz - ki açık piyasa siyaseti bunu temin edebilir - malî vasıtalar geniş ölçüde bu kıymetlere doğru akacaktır.

Fakat bu meblâğlar devletçe kullanılmış olursa, o takdirde artık eshâm ve tahvilât iştirasına tahsis edilemezler. Devletin daha evvel vukubulan bu hareketi neticesinde dividend piyasasında vücade getirilmesi hatıra gelebilen faiz tenziline imkân kalmamıştır. Müstahsiller her ne kadar depresyon esnasında değilse de, konjonktür yükselmesinin başında, eğer devlet bunları kendi ihtiyaçları için ayırmasaydı, kendilerinin emrine âmade bulunmuş olacağı aşikâr olan kapitallerden mahrum kalırlar. Şayet devlet kâfi derecede uzun zaman emisyon ve konversiyonlardan ictinâb ederse, sonradan saklanılmakta devam eden kapitallerin hemen hemen hepsinin, sâbit faizli evraka veyahut hisse senetlerine doğru yol aldığına hükmedilebilir.

Buraya kadarki sözlerimizle, kapital piyasası vasıtalarının depresyon sırasında devlet tarafından kullanılması dolayısıyla müstahsillerin ekseriyetle, er geç bundan müteessir ve mutazarrır olacakları-

na dair olan iddiamızı tevsik edebildiğimizi sanıyoruz. Eğer devletin istikrazlarına rağmen veyahut asıl devletin işte böyle geniş ölçüde kapital piyasasından vasıtalar tedarik etmesi dolayısıyla uzun vâdeli kredi faizleri - sterling blokuna dahil memleketlerde 1932 den sonra başhyan yükselme esnasında vâki olduğu gibi- düşkünlüğünü muhafaza ederse, o takdirde, bu kaîdenin ancak zâhiri bir istisnası karşısındayız. Zira kalkınma mevcut olduğunu farzederek, devletin kapital piyasası vasıtalarını kullanmasının, faiz hadlerini, nisbî surette yükselteceği muhakkaktır. Eğer devletin bu hareketi vukubulmasaydı, faiz hadleri daha kuvvetle tenezzül etmiş olurdu. Bununla beraber, devletin borçlanması yolu ile elde edilen malî vasıtaların sarfedilmelerinin, kalkınmayı büyük ölçüde takviye ettiğini ve bu sayede saklı paraların işlere yatırılmalarına yardım ettiğini de unutmamak lâzımgelir. Ruhî reaksiyon burada müsait bir şekil aldığından sarfedilen kapitallerin miktarını aşacak surette yeni kapitaller gelecektir. Fakat hiç şüphe yok ki, kullanılan malî vasıtalar, evvelki yükselme esnasında birikmiş meblâğlardan müteşekkil olsaydı, bahsettiğimiz aksülâmel (reaksiyon) tarzı, daha ziyade belirmiş olurdu.

Bütün bu mülâhazalarımızdan görüldüğü ki, âmme idaresinin depresyon sırasında mümkün mertebe borçlanmaktan vazgeçmesi doğru bir hareket olur. Bittabi bu sözümüzle tâdil edecek surette bazı modifikasyonları da ilâve etmek lâzımdır. Aşıkârdır ki, ruhî reaksiyonlar matlup olan tarafa doğru belirirse, maddî ve mânevî bakımdan, hasıl olacak neticeler o nisbette daha gayri müsait olurlar.

Bundan maada, depresyonun ilk safhasında para piyasasının gitikçe artan bir seyyâliyet ibraz ederken, kapital piyasasının henüz bundan istifade etmediği hâdisesi önemli bir noktadır. Şu halde devlet para piyasasının bu bol vasıtalarını çekip alırsa (abschöpft), bundan dolayı müstahsillerin zararına hareket etmiş sayılamaz, çünkü bunların bilhassa yeni envestismanlar için daha ziyade uzun vâdeli kredilere ihtiyaçları vardır. Eğer alman kısa vadeli krediler daha daralma (kontraktion) hareketi devam ederken ödenmiş olursa, o takdirde bunların yeniden hususî müstahsiller tarafından- ve belki de bu sefer uzun vadeli olarak -kullanılmalarına da imkân verilmiş olur. İşte böyle geçici bir muamele yardımıyla, muhtemel mahzur- lar en dar bir çerçeve içinde kalmış olurlar. Bir de şu noktaya ehemmiyetle işaret etmek gerektir ki, faiz haddi, kalkınmayı hızlandıracak surette, öyle eskiden zannedildiği kadar kuvvetli bir âmil teşkil etmemektedir. Filvâki faiz haddi tenezzül ettikçe, kapitale karşı mü-

esir talep de daima o derece artar, fakat bu artışın küçük veya bü-

yük  l de olması, her Şeyden evvel, sürüm vaziyetine ve ruhî durumuna bağlıdır. Reel faizin miktarı, yani istihsal sayesinde hasıl olacak ortalama s fi randımanın miktarı, her halde piyasa faizinin seviyesinden daha mühimdir.

Maamafih, meselâ millî ekonominin esas endüstrilerden biri demek olan inşaat sanayiinin faiz haddindeki deėiŐikliklere karşı reaksiyonu oldukça çabuk ve sürekli bulunduğundan, yukarıdaki m tal larımız, bazı doktriner düŐünceleri lojik bir Şekilde redde hizmet etmekle beraber, yine de bir nevi ameli kıymeti haizdirler.

 mbi, hangi sebeple olursa olsun devlet tarafından daralma esnasında kredi tedarikinin zarurî olduğunu farz ederek, bu borçlanmanın konjonktür siyaseti bakımından, en iyi tarzda nasıl kuvveden fiile getirilmesi (tatbiki) mümkün olacağını tetkik edelim. Bu hususta iki tarz düşünce hatıra gelir. Evvelâ kredi almak için devletin bahŐ edeceği Şartlar, diğer kredi isteklilerinin rekabet etmelerini imkânsız bir hale koyacak derecede aŐırı müsait olmamalıdır. Bunun mânası, bilhassa faiz hadlerinin, diğer sabit faizle ve benzer bir boniteyi arzeden istikraz tahvillerininkinden daha yüksek olmamaları demektir. Çünkü böyle olmazsa,  mme idaresi kapital piyasasını kendi namına inhisar altına almış ve diğer taliplerin arzularını is'afa imkân kalmamıŐ olur. Bundan başka, evvelce ucuza akdedilmiŐ olan hususî istikrazların ihbar suretile feshi tehlikesi hasıl olur^[32]. Bu yüzden devletin gayri Şahısların yapmak istedikleri envestismanlar güçleŐir, depresyon Şiddet peyda eder ve iktisadî devrenin aşağı dönüm noktasını aŐmak hususu daha fazla gecikir. Diğer taraftan arz olunan hakikî faiz hadlerinin fazla düşük olmaması icabeder, t ki  mme idaresi bir muvaffakiyetsizlik tehlikesi karşısında bulunmuş olmasın. Bu suretle faiz haddinin bir yukarı ve bir aşağı oynıyacağı si'ayı tahdit ve tesbit etmiş oluyoruz. Ancak her Şeyden önce paralarını th sauris  etmiş olanların ve hususile objektif bakımdan makul olmıyan saklı paraların sahiplerinin, devletin piyasaya çıkardığı istikraz tahvilleri dolayısıyla, kapitallerini kapital piyasasına arza mecbur kalmaları ve bu maksatla kendilerine m tad faiz hadlerinden daha yüksek faiz bahŐedilmeleri fikri itiraz makamında ileri sürülebilir. Her ne kadar bu muhakeme ve istidlâl tarzına karşı bir dereceye kadar hak verilebilirse de, diğer taliplere mümkün olduğu kadar az nisbette zarar gördürmek gayesi daha mühim sayılsa gerektir.

Düşük faiz üzerinden yapılan mecburî konversyona gelince, bize öyle geliyor ki, bu çareye bazı şartlar altında daralma (kontraksiyon) hareketinin bidayetinde baş vurulabilirse de, her halde daha sonraları artık tatbik etmekten vazgeçilmesi konjonktür siyaseti bakımından doğru olur. Zira, faizin otoriter bir tarzda indirilmesi, eskiden girilmiş olan taahhütlerin borç yekûnunu hafifletirse de, sermaye sahiplerinin, başka bir defaya paralarını ikraz etmelerini alıkoyacak derecede kendilerini korkutur. Kapitalistlerin yeniden paralarını ikraz etmeleri arzu olunuyorsa, o takdirde onlara daha büyük garantilerin ve daha yüksek faizlerin bahşedilmesi lâzımgelir, çünkü riziko primi artmıştır.^[33] Evvelce kredi almış olan borçlular menfaat görmüş, yeni krediye ihtiyacı olanlar ise zarara girmiş olurlar. Halbuki hususile istihsali faaliyete getirmek ve para ceyyanını genişletmek için, asıl bu yeni investisyonların önemi aşikâr olduğundan,^[34] yeni kredi alacak şahısları ürkütmemek, bilâkis onları işlere atılmağa teşvik etmek gerektir.

Depresyon esnasında borçlanmaya (Pumpwirtschaft) karşı serdedilen bir itiraz, borç alma yüzünden bu yeni taahhütlere ait cârî bütçe masrafların çoğalacağı ileri sürülmektedir. Fakat bu mahzura karşı, faiz yüklerini bir kaç muayyen seneye tevzi etmek suretiyle bir dereceye kadar çare bulunabilir. Nitekim düşük faiz ibraz eden primli bir istikraz piyasaya çıkarılabilir veyahut, hali hazırdaki faiz ödeme servisini dar hudutlar içinde tutabilmek için, istikrazlar büyük bir ihraç disagio (veyahut amortisman agiosu) ile ihraç edilebilir.

Buraya kadar depresyon içinde devletin borç para tedarik etmesinin usullerini ve getireceği neticeleri inceledikten sonra, depresyonu yenmek için vergileri tezyit veya «gayri hakikî fonds»^[35] teşkili yani kredi yoluyla malî vasıtalar temini şıklarının biribiriyle mukayese edecek mevkiye bulunmaktayız. Her ne kadar her iki şıkta da «maddî» tesirler gayri müsait iseler de, kapital piyasasında vukua gelecek kıtlık, vergi yüklerinin çoğalmasından besbelli daha az müesir olur. Ruhî tesir ve neticelere gelince, bunlar hakkında ancak müşahhas ahval ve şerait altında evvelden bir şey söylemek mümkün olabilir. Her iki nevi tesirler müsavi derecede takdir edilebilseydi, istikraz yoluyla finansmanı, vergileri arttırmıya nazaran tercih etmek

[33] Donner, O.: Geld und Konjunktur. Beiträge zur gegenwärtigen Wirtschaftspolitik. Berlin 1934, s.73.

[34] Machlup, F.: Führer durch die Krisenpolitik Wien 1934 s.49

lâzımgelse gerektir. Bundan maada istikrazlarda ruhî tesir ve neticeler nisbeten müsait olabileceğinden (müsait olması zarurî olmamakla beraber), vergiye tabi olanların fazla tazyik altında bulundurulmalarından büsbütün sarfınazar edilebildiği haller mevcuttur.

Maamafih depresyon tezahürlerini mülâyimleştirmek ve kalmıyayı bir an evvel hululünü sağlamak (temin etmek) gayesiyle, yalnız vergi tezyidi gibi «birden finansman» (Simultanfinanzierung) dan değil, anticipation kredileri yoluyla «tedricî finansman» (Successivfinanzierung) dan dahi sarfınazar edilmesi tavsiyeye şayan-
dır. Böylece, evvelki yükselme esnasında toplanan *fonds* larm, depresyonda devleti kapital piyasasına müracaattan müstagni kılacak olan durumu bahis mevzuu etmiş oluyoruz. Devlet zaten krizin ilk safhasında ve hattâ krizden bir müddet sonra dahi kapital piyasasına baş vuramaz, çünkü o sıralarda para ve kapital piyasalarında arz gayet kıt ve faiz hadleri de ona göre yüksektir. Bu devrede konversyon yapılması belki mümkündür, fakat yeni emisyonlar pek kabil olamaz. İşte bu cihet, hiç olmazsa alçalmanın bu başlangıç safhasında fazlalaşmış bulunan devlet masraflarını «taviz fonds» u (Ausgleichsfond) ile karşılamak hususunda hazırlanmağa nevama icbar eylemektedir.

Fakat bundan başka alçalmanın bütün devamı müddetince dahi devlet tarafından kapital piyasasının vasıtalarından hiç bir suretle istifade edilmezse, o takdirde biraz evvel zikrettiğimiz mahzurların hiç birinin artık meydana gelmiyeceği aşîkârdır. Ve bu suretle, depresyonu şiddetlendiren ve yükselmeyi geciktiren önemli âmiller kalmıyacağımdan, bütün daralma hareketinin daha az şiddetli ve daha az sürekli olacağı anlaşılır. O halde bu tedbirin tatbikı alçalma esnasındaki konjonktür siyasetinin hedefine erişilmiş olur.

Konjonktür siyaseti bakımından daha müsait olan şu aşağıdaki imkânın tahakkuku daha güç olacak gibi görünmektedir: Yani depresyon esnasında yalnız borçlar çoğalmamakla kalmaz, hattâ borçların tutarı azalmış olur. Demek oluyor ki, aktedilen istikrazların ödeme vâdeleri, konjonktürün muhtemel olarak alçalış safhasına isabet eden zamana tâlik olunur ve hiç bir konversyon yopılmaz veya hut yapılsa da amortismanlardan daha küçük ölçüde icra edilir. Bu halin ekonomi üzerindeki tesiri, az zamanda ve büyük ölçüde bir seyyâliyet olur. Hususî kredilerin evvelden ihbar suretiyle feshedilmeleri daha seyrek vukubulur, çünkü bir çok devlet alacakları (ezcümle bankalar) likid vasıtalar elde ettiler. Fîlvaki onlar bu para-

ların büyük bir kısmını thésaurisé ederler ve binaenaleyh devlet bu

bu para saklama hususuna dolayısıyla hizmet etmiş olur; ancak şunu nazarı dikkate almak lâzımgelir ki, bu thesaurisation vetiresi zaten nasıl olsa seyredecekti, yalnız şu fark ile ki, olduğu kadar çabuk ve bol beslenmiş olmayacaktı. Fakat bu suretle, işbu noktada da, başka şartlar altında olabileceğinden daha evvel erişilmiş olur. Likidite ihtiyaçlarını tatmin için tedavül vasıtalarının sirkülasyonu belki artık hiç veya eskisi kadar olmayarak tahdit edilmez. Eğer böyle bir hal vukubulursa, tâli deflasyon daha çabuk ve daha az tehlikeli bir şekilde cereyan eder, para cereyanının azalışı aynı derecede olmaz ve binaenaleyh depresyon bütünlüğü itibariyle hafifler. Fakat bu son derece müsait tesir dahi vukua gelmezse de, ekonomi süjelerinin, kredilerin kendilerine kolaylıkla verileceğine itimat ettikleri vakit, likidite temayülünün o kadar kuvvetle tezahür etmeyeceğini istidlâl eylemek lâzımgelir. Likid ihtiyatlar beslenmek gayesiyle verilen krediler artık geri istenilmezse, yani evvelden ihbar suretiyle bu gibi kredi fesihleri seyrekleşmiş olursa, fesihler yüzünden müesseselerin malî çöküntüleri de o kadar sık sık tekrür etmemiş olur.

Hülâsa olarak denilebilir ki, *théaurisation* hareketini bir ân evvel nihayetlendirmek istiyen ve açık piyasa siyaseti yardımıyla takviye edilebilecek olan bu «bol kredi siyaseti» ile, pek muhtemel olarak alçalma vetiresinin, tahfif ve tahdit edilebilir, zira bu siyaset para cereyanının azalmasını önler ve durdurur. Binaenaleyh işbu siyaset, istihsal için sürüm imkânlarının çoğaltılmasını gözetten tedbirler yanında, depresyonu yenme siyasetinin en müessir çare ve vasıtalarından birini teşkil etmiş olur. Hiç şüphe yok ki, bu siyasetin tatbikine başlanılmasını müteakip hemen bariz bir muvaffakiyetin husulünü beklemek abes olur. Zira halka ödenmiş olan para yekûnları, her şeyden önce, likidite temayülünün tatmininde kullanılacak, yani *thésaurisé* edileceklerdir. İlkin yalnız, kalkınma için lâzım olan şartların tahakkukunu vücuda getiren siyaset, bahis mevzuu olabilir. Ancak daha sonraları, yani para cereyanının azalması hemen hemen durakladıktan sonradır ki, asıl yükselmenin başlamasına intizar edilebilir.

Adı geçen duraklama hâdisesi, likid vasıtalarını daha fazla çoğaltmalarına hacet olmadığı kanaati bir çok fertlerde ne kadar çabuk yayılırsa o kadar erken vukua gelir. Zira o andan itibaren, gelirlerin hepsi, ya istihsal vasıtaları veya istihlâk eşyası mübayaasında kullanılır veyahut ta para ve kapital piyasalarında arzedilir. Kapital piyasasına faiz hadleri yüksek olduğu nisbette bu meblâğ-

lar daha ziyade orada arz edilirler. Fakat asıl mezkûr piyasadaki bu fazla arz yüzündendir ki, faiz hadleri düşer ve bu sayede envestisman faaliyeti harekete getirilmiş (teşvik edilmiş) olur. Halbuki en gayri müsait halin vukua geldiğini farzederek, uzun vâdeli yatırımlara karşı itimatsızlığın devam ettiğini düşünerek, likidite temayülünün de işba derecesine varmasından soma, halkın eline geçecek olan paralar ister istemez daha fazla istihlâk eşyasının m bayaasma yarıyacağından, bu yoldan doğrudan doğruya istihsal harekete getirilmiş ve para cereyanı mutlak mânada kabarmış olur ki, bu hal kalkınmanın işaret ve al metinden başka bir şeyi ifade etmez.

Görülüyor ki, hiç şüphesiz yükselme esnasında fonds teşkili ve alçalma sırasında bu fonds'un kullanılması, «kredi sistemine» ve « n-ceden finansmana» kıyasen daha faydalı olur.

Tercüme eden:

Dr. Halid İlteber